

(повне найменування вищого навчального закладу)

Факультет психології та соціальної роботи

(повне найменування інституту/факультету)

кафедра практичної та клінічної психології

(повна назва кафедри)

Кваліфікаційна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

**Особливості формування соціальної активності старших підлітків
у освітній організації**

Peculiarities of the formation of social activity of older teenagers in an educational organization

Виконала: здобувачка денної форми навчання

спеціальності 053 Психологія

Освітня програма Психологія

Соколовська Ольга Миколаївна
Керівник канд.психол.н., доц.. Юнг Н.В.

Рецензент канд.псих.наук, доцент кафедри загальної та
диференціальної психології ПНПУ ім.К.Д.Ушинського,
Ульянова Т.Ю.

Рекомендовано до захисту:

Захищено на засіданні ЕК № ____

Протокол засідання кафедри

протокол № ____ від ____ 12.2024 р.

№ __ від . 2024 р.

Оцінка _____ / _____ / _____

Завідувач кафедри ____ Литвиненко О.Д.

(за національною шкалою, шкалою ECTS, бали)

Голова ЕК ____

(підпис)

(підпис)

ЗМІСТ	
ВСТУП	3
ГЛАВА І. НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ	6
1.1. Соціальна активність старших підлітків як психологічний феномен	6
1.2. Структура, критерії, показники оцінки соціальної активності підлітків	10
Висновки до розділу 1	27
РОЗДІЛ ІІ. ПРОБЛЕМА РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ	30
2.1. Особливості формування та розвитку соціальної активності старших підлітків	30
2.2. Розвиток рівня соціальної активності старших підлітків у освітній організації	37
2.3. Учніське самоврядування як засіб формування соціальної активності старших підлітків	42
2.4. Організація учнівського самоврядування для формування соціальної активності підлітків	51
Висновки до розділу 2	62
РОЗДІЛ ІІІ. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ	65
3.1. Програма дослідження	65
3.2. Методи та методики дослідження	65
3.3. Аналіз результатів дослідження	66
Висновки до розділу 3	71
ВИСНОВОК	74
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	77
ДОДАТОК	85

ВСТУП

В умовах розбудови української державності надзвичайно актуальною є проблема формування соціальної активності старших підлітків, що зумовлено пошуком оптимальних шкільних підготовки їх до самостійного життя. Сучасне українське суспільство висуває до освіти нові вимоги, однією з яких є формування особистості, спроможної ухвалювати неординарні рішення й ефективно налагоджувати взаємини, долати конфліктні ситуації.

Для конструктивної участі особистості у громадському житті, родині, професійній діяльності важливими рисами виокремлюють: активність, самостійність, творчість та здатність адаптуватися до стрімких змін сьогодення. Актуалізується питання пошуку засобів формування соціальної активності підростаючого покоління, серед яких великий потенціал має учнівське самоврядування. Учнівське самоврядування є уособленням демократичної атмосфери у школі, формою самодіяльної організації учнівського життя, важливим чинником самовиховання особистості, формування лідерських якостей.

Розгляд проблеми соціального виховання підростаючого покоління як найважливішого напрямку розвитку сучасної педагогічної науки зумовлено тими кризовими процесами та явищами, які сьогодні мають місце в Україні. Це стосується, перш за все, труднощів у соціальній адаптації молоді до нестабільних соціально-економічних, освітніх, соціокультурних умов та викликаних ними численних девіацій у молодіжному середовищі.

Для сучасного підростаючого покоління характерні зниження значення таких традиційних цінностей, як працьовитість, відповідальність та підвищення значущості індивідуалізму, досягнення матеріальної забезпеченості як показника успішності. Ціннісна дезорієнтація призводить до поширення набуття, егоцентризму, які тісно пов'язані з асоціальною поведінкою, маргіналізацією молоді, що особливо виразно проявляються в пубертатний період.

Формування соціальної активності особистості є одним із ключових завдань сучасної школи, що визначено державним стандартом базової і повної загальної середньої освіти та основними орієнтирами виховання учнів загальноосвітніх

навчальних закладів.

Актуальність формування соціальної активності особистості визначається в численних філософських та психолого-педагогічних дослідженнях різного часу. Як особливу форму взаємодії суб'єкта з навколишнім середовищем соціальну активність розглядали С. Бутенін, Л. Буєва, А. Брушлінській.

З позиції уявлень про природу якості особистості як системи дій, потреб і мотивів поведінки соціальну активність розкривали: Л. Божович, А. Леонт'єв, В. Мерлін. У педагогіці питання соціальної активності досліджувалося багатоаспектно як головне в характеристиці особистості – суб'єкта суспільних відносин (Т. Коннікова, Т. Мальковска, А. Зосімовський та ін.), як міра прояву соціальної дієздатності людини (Н.Анікєєв, Н.Огурцов, Е.Малах та ін.), як відповідальне і зацікавлене ставлення людини до праці, суспільства, духовного й суспільного життя (Ю. Азаров, Л. Архангельський, Л.Гордін та ін.).

Важливість педагогічної організації вільного часу у житті підлітків, у процесі їх розвитку наголошували С.Н.Іконніков, А. В. Мудрік, В. Я. Суртаєв, С. А. Шмаков та ін. Проблемою займаються І.Єрмаков, Г. Кириченко, М. Приходько та інші.

Механізми розвитку соціальної активності, умови ефективності організації даного процесу визначаються педагогами Л. В. Байбородової, А. В. Волоховим, Б. З. Вульфовим, А. В. Мудриком, М. І. Рожковим, І. І. Фрішман та ін.

Актуальною залишається потреба узагальнення й систематизації теоретичного матеріалу та практичного досвіду щодо обґрунтування принципів і методів у контексті формування соціальної активності старших підлітків.

Соціальна значимість, недостатня теоретична розробленість та складність проблеми, визначили тему кваліфікаційної роботи: Особливості формування соціальної активності старших підлітків у освітній організації.

Мета дослідження: виявити особливості формування соціальної активності старших підлітків у освітній організації.

Об'єкт дослідження: формування соціальної активності старших підлітків як аспект соціального виховання.

Предмет дослідження: формування соціальної активності старших підлітків у освітній організації.

Завдання дослідження:

1.Провести теоретичний аналіз наукових досліджень формування соціальної активності старших підлітків.

2.Провести теоретичне дослідження формування соціальної активності старших підлітків.

3.Охарактеризувати критерії та показники, що визначають рівень соціальної активності старших підлітків.

4.Провести емпіричне дослідження особливостей соціальної активності старших підлітків у освітній організації .

Методи дослідження. теоретичний аналіз філософської, психологічної та педагогічної літератури з досліджуваної проблеми; психодіагностичні методики обстеження дітей, методи математичної статистичної обробки даних.

База дослідження: спеціалізована школа № 39 I – III ступенів міста Одеса.

Робота апробована на 80-й звітній Студентській Науковій конференції ОНУ ім. І.І.Мечникова.

Структура роботи. Робота включає вступ, три розділи, висновки по кожному із розділів, загальний висновок, список використаної літератури, додатки.

ГЛАВА I. НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ

1.1. Соціальна активність старших підлітків як психологічний феномен

Формування соціально активної особистості є складною і багатогранною проблемою і тому вимагає адекватного комплексного міждисциплінарного підходу до її вирішення.

Розглядаючи складові поняття «соціальна активність» та беручи до уваги, що вони взаємопов'язані, а деколи «зрощені» з такими поняттями як діяльність, спілкування, соціальна відповідальність, життєва позиція, громадський обов'язок, соціальна адаптація, соціалізація тощо, цей феномендоцільно проаналізувати у філософському, психологічному та педагогічному аспектах. Філософи розглядають соціальну активність як особливу форму взаємодії суб'єкта з навколишнім середовищем, як особливий стан будь-якої діяльності, що характеризується позитивно вираженою стороною.

Особливо значущими у контексті означеної проблеми є затверджувані філософами ідеї самоцінності особистості, здатності людини до автономної самобудови, життєвого самовизначення, екзистенційному вибору (Е.Фромм, К.Ясперс)

Становлення проблеми соціальної активності особистості як однієї з проблем дослідження в науці взагалі, і в соціальній педагогіці зокрема, пов'язане з наявністю або відсутністю соціального замовлення формування особистості соціально активного типу, з усвідомленням значимості даної проблеми та наявністю практичного досвіду з її вирішення в умовах реальної педагогічна практика. Весь період дослідження проблеми соціально-культурної активності особистості можна умовно поділити на чотири етапи.

Перший етап характеризується тим, що соціальне замовлення формування соціально активної особистості практично був відсутній(до середини XIX століття). Незважаючи на те, що починаючи з давніх філософських концепцій поняття -активність приділялося певне місце, його вивчення не було системним та

цілеспрямованим. У цей час акцент щодо питання ставився на ролі активності загалом і соціально-культурної активності зокрема як якості людини у його індивідуальному розвитку.[44]

Другий етап характеризується появою ідей гуманістів, які визнавали прагнення особистості максимального самовираження у вигляді прояви своєї активності, зокрема й соціальної (середина XIX – початок XX століття). У цей час починає формуватися соціальне замовлення особистість, здатну конструктивно проводити навколишній світ. Проте слід зазначити, формування такого замовлення відбувається досить повільно, а соціальна активність розглядається багатьма філософами виключно як прояв свободи і творчості людини -концепції Гегеля, Канта)-. З цієї точки зору реальною сферою прояву соціальної активності особистості стає побудова на землі царства розуму, в якому люди будуть досконалыми у всіх відносинах, перемаже гармонія інтересів вільного індивіда та справедливого суспільства, гуманізм стане вищою нормою, що визначає зміст всього соціокультурного життя.[45]

У педагогічній практиці до початку XX століття складається система додаткової освіти дітей, що виражається у створенні позашкільних установ, в основу діяльності яких було покладено принцип вільного вибору дитиною форм та змісту освіти. В цей час починає розроблятися методика додаткової освіти. Додаткова освіта починає розглядатися як умова та спосіб самовизначення особистості, а також як спосіб реалізації внутрішньоособистісної активності дитини у просторі соціального оточення.

Третій етап характеризується чітко сформованим державним замовленням на формування особистості, що має здатність і готовність до перетворення навколишньої дійсності (з середини до кінця XX століття). У цей час ведеться багато теоретичних досліджень проблеми соціальної активності, яка розглядається як інтегральне поняття, що проявляється і як спонукальник до діяльності, і як стійка властивість особистості. Аналізуючи процес виховання в освітніх установах особливу увагу приділяли стимулюванню потреби у самовихованні та самовизначенні як основні механізми формування соціально активної

особистості.[55]

У 70-х роках було розроблено рекомендації -Зразковий зміст виховання школярів. Цей документ рекомендовано до впровадження в освітніх установах країни. На відміну від попередніх програм, що визначали зміст виховання, в цьому документі вперше було передбачено варіативний підхід, наведено зразкові види діяльності, форми організації виховного процесу. Основною умовою виступало поступове ускладнення видів діяльності, спрямоване на сприяння формуванню та розвитку особистості учня.

Основним завданням розвитку активності є формування в підлітків потреби бути корисними суспільству, включення в творчу самостійну діяльність у соціокультурному середовищі. Центральним інструментом досягнення цієї мети було формування соціально-культурної позиції та світогляду підростаючого покоління через широкі контакти із середовищем найближчого оточення.

Четвертий етап – кінець ХХ століття – теперішній час. Соціальне замовлення формування активної особистості сформульовано досить чітко, знаходить своє відображення також і в документах державного рівня. У 80-90 роки двадцятого століття під впливом змін, що відбуваються в нашій країні, формується проблематика, пов'язана з гуманістичним підходом до розвитку людини як суб'єкта соціокультурної діяльності. Цей підхід передбачає визнання споконвічно конструктивної природи людини, що вільно здійснює свій вибір, висуває на перший план самодетермінацію особистості, що призводить до народження нових форм прояву соціально-культурної активності. Формування особистості в навколишньої дійсності, що трансформується, передбачає самостійний пошук простору для докладання своїх сил і діяльність в рамках швидко змінних структур суспільного життя.

У низці робіт цього періоду розкривається суб'єктно-діяльнісний підхід до вивчення проблеми особистісної активності. Акцентується увага на індивідуальному та творчому аспектах соціальної активності особистості. Так А.Г. Асмолов розглядає процес перетворення особистості суб'єкта у суспільному розвитку. З цих позицій в основі розвитку соціальної активності особистості

закладено здатність людини до безперервної зміни, зростання, саморозкриття, самореалізації та самовдосконалення. З педагогічного погляду розвиток соціальної активності дитини полягатиме не так у передачі інформації та формуванні знань, як у розкритті здібностей особистості, збагаченні особистого досвіду суспільно корисної діяльності, здобутті цінностей та смислів у контексті культури.

Поняття «соціальна активність особистості» у психологічній науці розкривається з позиції уявлень про природу якості особистості як системи дій, потреб і мотивів поведінки (Л. Божович, А. Леонтьєв, В. Мерлін). Соціальну активність як якість особистості, з одного боку, характеризують суспільно цінні мотиви, з іншого – активна поведінка, уміння не тільки пристосовуватися до обставин, а й враховувати і змінювати їх відповідно до засвоєних моральних норм. Ядром соціальної активності особистості виступає суб'єктна активність, існує зв'язок «внутрішньої» детермінації з активністю суб'єкта [12]. У педагогіці питання соціальної активності досліджувалося багатоаспектно: як головне в характеристиці особистості – суб'єкта суспільних відносин, як міра прояву соціальної дієздатності людини, як відповідальне і зацікавлене ставлення людини до праці, суспільства, духовного й суспільного життя. Питання розвитку у дітей соціальної активності розглядалися з позиції взаємодії особистості і колективу: виховання особистості в колективі, духовна спільність колективу, особистісно-орієнтоване виховання, педагогічні можливості дитячих об'єднань (М. Баяновська, Ю. Жданович, Р. Литвак, Ю. Поліщук).

У практичній сфері робляться спроби узагальнити різноманітний досвід виховання соціальної активності, сформулювати основні засади виховної діяльності, орієнтованої досягнення ефективного результату. З'являються технологічні розробки, активно впроваджується у практику додаткової освіти освітніх установ технологія соціального проектування, що дозволяє в сучасних умовах розвивати у підростаючого покоління навички активного самопрояву та перетворення навколишнього світу.

Можна виділити ряд передумов для подальшого вивчення проблеми формування соціальної активності особистості на сучасному етапі: має місце чітке

соціальне замовлення на формування особистості соціально активного типу, здатного ефективно взаємодіяти із соціальним середовищем, конструктивно перетворюючи її; у теоретичному плані приділяється значна увага до вивчення різних аспектів прояву соціальної активності підростаючого покоління; у педагогічній практиці накопичено певний практичний досвід у формуванні соціальної активності підлітків за допомогою включення їх у різноманітні форми та види діяльності в умовах додаткової освіти.

1.2. Структура, критерії, показники оцінки соціальної активності підлітків

Соціальна активність підлітка є складовою його соціального становлення, утвердження себе як члена певної спільноти, суспільства. Вона відображає його потребу у саморозвитку, самозміні, спрямована на самовизначення його у світі і прийняття світу в собі. Соціальна активність – енергійна, посилена діяльність, діяльний стан, діяльна участь у чомусь. Вона є однією з характеристик способу життєдіяльності суб'єкта (особистості, групи, спільноти), що відображає міру (рівень) спрямованості здібностей, знань, навичок, концентрації вольових, творчих зусиль на реалізацію невідкладних потреб, інтересів, мети, ідеалів завдяки освоєнню, збереженню чи перетворенню існуючих або створенню нових умов, життєво важливих зв'язків з природним і соціальним середовищем, формуванню особистих соціальних якостей. Вона здійснюється в індивідуальній, груповій, колективній, масовій формах і проявляється в різних сферах життєдіяльності людини: трудовій, політичній, культурно-дозвіллевій, професійній, побутовій тощо.

Соціальна активність (від лат. *Activus* – діяльний) – характеристика способу життєдіяльності соціального суб'єкта, що полягає у свідомій спрямованості його діяльності на перетворення соціальних умов відповідно до назрілих потреб, інтересів, в участі у вирішенні актуальних соціальних завдань, в формуванні у себе необхідних соціальних якостей. Через соціальну активність виражається рівень соціального потенціалу суб'єкта, його культура, вміння, знання та навички, здатність охоплювати своєю діяльністю навколишній світ, змінювати його і разом з ним самого себе. На відміну від соціальної пасивності, яка гальмує

соціальні реакції людини і відчужує її від суспільних завдань і проблем, соціальна активність є також формою швидкого реагування на зміни в соціальному середовищі, прояви, трансформації та реалізації соціальної енергії. Від соціальної активності людей безпосередньо залежить динамізм суспільства [8,].

Як відомо, соціальна активність є одним із найважливіших показників соціалізації людини. Під соціалізацією розуміють інтеграцію людини в систему соціальних відносин, в різні типи соціальних спільнот (групу, інститут, організацію). Соціалізація розглядається як засвоєння нею елементів культури, соціальних норм і цінностей, на основі яких формуються якості особистості. Соціалізація є надзвичайно важливим процесом як для суспільства, так і для окремих людей зокрема. Соціалізація – це процес та результат входження людини в систему суспільних відносин, регульованих суспільними інститутами, зокрема, інститутами сім'ї, побуту, держави, громадських організацій, освіти і виховання тощо [17].

У процесі соціалізації людина набуває якостей, необхідних для життєдіяльності в суспільстві й відбувається становлення її соціального досвіду. Соціалізація забезпечує спадкоємність історичного розвитку. Варто зазначити, що на соціалізацію особистості впливають три основні чинники, серед яких: особистість, культура та суспільство. Взаємодія між ними відбувається не хаотично, а в межах соціальних груп, невід'ємною частиною яких є індивід. Саме в ході взаємодії зазначених чинників структурується особистість, інтегруючись за допомогою культури в колектив, групу. Таким чином остаточне входження особистості в суспільне життя, що психологи називають третім етапом соціалізації з 18 років, вирізняється тим, що людина вступає в такі ж відношення з соціальним світом, світом політики, як і старші за віком люди. Тобто молодь стає повноцінним членом суспільства, який є не просто об'єктом, на який здійснюється вплив зі сторони соціуму, але й є суб'єктом впливу, молодь з «майбутнього» країни – перетворюється на її теперішнє.

Активна соціалізація, перетворення молоді з пасивних членів суспільства на активних діячів, і творців власного життя і майбутнього свого і країни,

відбувається за допомогою засвоєння і відтворення соціальних норм в соціальному житті. Таким чином вплив і пріоритетність певних агентів соціалізації змінюється на даному етапі, сім'я вже не відіграє провідну роль, однак на її місці постає соціум – університет, робота, ширші соціальні контакти, які молодь знаходить в неформальній освіті, участі в громадських організаціях

На різних етапах становлення особистості соціальна активність має свою специфіку, зумовлену віковими особливостями та, відповідно, соціальним статусом особистості.

Будь-яка вікова періодизація базується на кількох підставах. Соціологічний підхід спирається на зміну суспільного стану та соціальної діяльності особистості. У його рамках наголошується на особливостях підлітків як соціально-демографічної групи. Психологічний підхід насамперед цікавиться психологічними змінами в особистості та діяльності. У соціальній педагогіці аналіз підліткового віку пов'язаний із змістом соціалізації та, відповідно, соціального виховання. Усі названі підходи взаємопов'язані незважаючи на відмінності у предметах дослідження.

І.С. Кон полягає, що всі вікові категорії визначаються соціальним статусом, специфічним громадським становищем та провідною діяльністю особи. Люди різного віку мають різні здібності до виконання соціальних ролей, що містять сукупність певних суспільством прав та обов'язків. За кожним віком закріплено свою діяльність, якою і визначається соціальний статус представників вікової групи. У кожному віковому періоді ставляться свої завдання розвитку, вирішення яких дозволяє особистості перейти до наступної вікової категорії.

Позиція І.С. Кона повністю вписується у зміст системно-рольового підходу до соціалізації, соціального виховання та його окремих напрямків, основи якого закладено працями В.Г. Максимова, О.Г. Максимової, Н.Ю. Савчук, Н.М. Таланчука та інших вчених .

Протягом життя людина є членом різних груп, колективів, організацій. У кожному соціумі він виконує безліч соціальних ролей, які визначаються характерними для даного соціуму цінностями та нормами. Тільки за умови

засвоєння всієї рольової системи особистість стає справді соціалізованою по відношенню до самого себе, до оточуючих людей (однолітків і дорослих), до суспільства.

Соціальна сутність будь-якої особистості проявляється насамперед у тому, які соціальні ролі та як вона виконує. Дослідник дає докладний огляд та аналіз визначень категорії соціальна роль і приходять до висновку, що суттєвими ознаками соціальної ролі є фіксація в ній прав та обов'язків (що виражається терміном очікування, зв'язок соціальної ролі з певними видами соціальної діяльності (функціями) особистості, нормативна обумовленість ролі.

Нормативне обумовлення ролі безпосередньо стосується проблеми соціальної активності особи, що розглядається нами, насамперед особистості підлітка. Наприклад, по-своєму активну життєву позицію займають хулігани, підлітки, які є членами деяких неформальних угруповань молоді (скінхеди, емо та ін.), але вона, природно, не може розцінюватися як суспільно корисна, бо суперечить соціальним нормам.

Більшість вітчизняних учених відносять до підліткового віку період із 11 до 15 років. У цей час відбуваються істотні зміни у фізичній, фізіологічній, особистісній сферах, тобто йде активне дозрівання дитини, в т. ч. психічне та соціальне. Найбільш суттєвими характеристиками цього вікового періоду є почуття дорослості, розвиток самосвідомості, формування соціальних установок, освоєння дорослих соціальних ролей.[57]

Почуття дорослості – основне вікове психічне новоутворення, що виявляється, з одного боку, у прагненні наслідувати дорослих, а з іншого – потреби розширювати сукупність своїх прав, виконувати дорослі обов'язки. Дорослість підлітка розвивається у трьох напрямках: : по відношенню до самого себе, до оточуючих людей (однолітків і дорослих), до суспільства.

У підлітка активно формуються власні соціальні установки, які починають регулювати його поведінку та діяльність. Не випадково цей вік вважається стартом для розкриття життєвих позицій і устремлінь, засвоєння всієї системи соціальних ролей. Як провідна виступає просоціальна діяльність. Підліток хоче стати

дорослим, але не має для цього відповідного статусу, повноважень та функцій. Виникає певна ізольованість його від суспільно корисної діяльності. Суспільство має усіляко заохочувати прагнення підлітків до дорослості, не відгороджуватися, а навпаки, включати дітей, які дорослішають, у суспільне життя.

Все перелічене робить підлітковий вік сензитивним періодом для формування соціальної активності і, водночас, вказує на її змістовну та структурну особливості у цей віковий період.

Говорячи про соціалізацію людини, ми маємо на увазі, перш за все формування готовності до реалізації індивідом сукупності соціальних ролей, освоєння цих ролей. При цьому відбувається соціальне самовизначення – вибір дітьми своєї ролі і позиції в загальній системі соціальних відносин, що передбачає їх включення в цю систему на основі сформованих інтересів і потреб.

Соціалізація формує особистість, істотні риси якої визначаються тим, яке місце займає людина в системі соціальних відносин: дружніх, любовних, сімейних, виробничих, політичних, тощо. П. Наторп писав: «Людина стає людиною завдяки цілій спільноті ... не виростає на самоті, не виростає і просто одна поруч з іншою, в приблизно однакових умовах, але кожна – під багатосторонніми впливами одна одної, невпинно реагуючи на ці впливи» [23].

Соціальна адаптація передбачає активне пристосування індивіда до умов соціального середовища, асоціальну автономізацію – реалізацію сукупності установок на себе, стійкість в поведінці і відносинах, яка відповідає уявленню особистості про себе, її самооцінці. Рішення задач соціальної адаптації та соціальної автономізації регулюється удаваними суперечливими мотивами «Будь з усіма» і «Залишайся самим собою». Безсумнівно, результатом соціалізації людини також є соціальна активність – реалізована готовність до соціальних дій, яка проявляється в сферах соціальних відносин людини. Таким чином, критеріями, які свідчать про соціалізацію людини, є: соціальна адаптованість, соціальна автономність і соціальна активність.

Саме соціальна активність більшою мірою і відображає суть соціального розвитку людини і одночасно його позицію у відносинах з іншими людьми.

Розвиток особистості ґрунтується на її свідомому і несвідомому прагненні до зміни соціальних умові формування власних якостей, здібностей і цінності орієнтацій. Передумовою соціальної активності є усвідомлений вибір особистістю участі в суспільному житті. Людина спочатку сама визначає ступінь своєї участі в соціальному житті, вже потім займає певну позицію.

Прояв соціальної активності можна помітити у соціально корисних діях, під вплив мотивів і стимулів, в основі яких лежать суспільно значущі потреби. Вона розвивається через зв'язок людини з навколишнім світом і середовищем в процесі пізнання і спілкування.

Рівень соціальної активності залежить від співвідношення власних установок і потреб суспільства у виконанні соціально-значущих завдань. Соціальна активність реалізується в відповідних соціальних знаннях і навичках. Вона є основною якістю людини, яка забезпечує її самовираження й самореалізацію в соціальних групах, суспільстві загалом. За умови сформованості цієї якості, особистість впливає на суспільні відносини, успішно реалізує свою життєву позицію в різних видах соціальної діяльності.

На розвиток соціальної активності в першу чергу впливають люди, які оточують індивіда, з якими він контактує протягом усього його життя. У процесі соціалізації виділяють дві фази: адаптацію і інтеграцію. Фаза адаптації протікає в процесі пізнання соціальної дійсності і включення особистості в саму сутність соціальної життєдіяльності. А включення індивіда в соціальне середовище глибинно і з особливим захопленням визначає фаза інтеріоризації.

Соціальна роль людини в суспільстві дуже важлива, адже через неї теж проявляється соціальна активність особистості. Соціальна активність здійснюється за допомогою загальноприйнятих норм і правил, способами поведінки людини, залежить від статусу індивіда або позиції в колективі і місця в міжособистісних стосунках.

Соціальна активність особистості може розглядатись як актуальна соціальна потреба, як перетворювальна здатність (властивість) і як стійка інтегративна якість особистості, що формується в соціальній діяльності. Як актуальна потреба,

соціальна активність реалізується в певній системі цільових установок, мотивів, що визначають інтереси особистості, її залучення до діяльності, пов'язаної із задоволенням потреби, що виникла. Як перетворювальна здатність, вона реалізується через відповідні соціальні знання, уміння й навички, спрямовані на розвиток себе й середовища згідно з обоюсторонніми інтересами особистості та суспільства.

Як стійка інтегративна якість, соціальна активність виявляється в ініціативності, старанності, соціальній відповідальності, вимогливості до себе, цілеспрямованості тощо.

Соціальна активність підлітків – це стійка стратегія їхньої соціальної поведінки, яка виявляється у свідомій установці на соціально сприятливу поведінку та соціально значиму діяльність, освоєння дорослих соціальних ролей, що дозволяють їм успішно адаптуватися в соціумі, здійснювати її перетворення. звання, а також самовдосконалюватись на основі інтересів та цінностей суспільства.

Відомо, що в основі соціальних установок особистості лежать відповідні громадські настанови, які були інтериоризовані нею. Основу ж самих громадських установок становлять соціальні норми та цінності як певні цілі та соціально схвалювані форми поведінки людей. Суспільні настанови – це регулятори соціальної поведінки людей. Але щоб стати такими, вони повинні бути не тільки засвоєні, а й стати особистісно значущими для людини, тобто стати якоюсь внутрішньою інстанцією, що регулює її поведінку.

Соціальна установка представляє собою внутрішню програму соціальної поведінки особистості та базується на суспільних установках, які виконують стосовно поведінки мотиваційно-спонукальну, орієнтуючу, прогностичну, регулюючу, контролюючу, результуючу та інші функції. Компоненти та функції суспільної установки на ціннісно значущу та нормативно обумовлену рольову поведінку підлітків дозволяють визначити структурний склад їхньої соціальної активності.

У структурі соціальної активності підлітка виділяють: мотиваційний,

орієнтовний, регулювальний та поведінковий компоненти. Виділення поведінкового компонента обумовлено тим, що все, що стосується діяльності свідомості (мотиви, орієнтовна основа поведінки, емоційні стани та вольові процеси), це внутрішні складові установки, проявляється ж зовні соціальна установка саме в реальній соціальній поведінці особистості.

Критерієм сформованості мотиваційного компонента соціальної активності підлітка є спрямованість на інтереси та потреби суспільства. Цей критерій проявляється у наступних показників: альтруїзм; соціально орієнтовані особисті цінності; широта та соціальна значущість активності.

Відомо, що продукт мотивації як процесу є мотив. Мотивація буває зовні обумовленою, що спирається на зовнішні стимули, або внутрішньо організованою, яка визначається переконаннями, особистісними нормами, ціннісними орієнтаціями, якостями особистості тощо. Мотиви диференціюються вченими за їх силою, стійкістю та спрямованістю (індивідуалістична, суспільно орієнтована тощо).

Спрямованість соціальної поведінки підлітка може бути позитивною, тобто такою, що відповідає інтересам і потребам суспільства, що негативно – протистоїть їм, нейтральній – не має особливого значення для суспільства. Поведінка в інтересах суспільства – це поведінка, яка допомагає, альтруїстична, спрямована на надання допомоги людям. Саме тому одним із показників спрямованості підлітків на інтереси та потреби суспільства ми вважаємо альтруїзм. Відносимо альтруїзм до мотивів соціальної поведінки, в основі яких – безкорисливе прагнення допомагати, приносити користь людям, піклуватися про їхнє благо. [55]

Мотиваційну функцію у соціальній поведінці особистості виконують і її ціннісні орієнтації. Це термінальні – цінності-мети, інструментальні – те, за допомогою чого людина прагне досягти мети. Суспільні цінності-мети мають кожної особи різне значення. Така цінність як благо, наприклад, може розглядатися підлітком як особисте благополуччя, благополуччя близьких, суспільне благополуччя. Іноді власний благополуччя може бути вищим за громадський або не зв'язуватися з ним. Тому як один з показників спрямованості підлітків на

інтереси та потреби суспільства ми визначаємо соціально орієнтовані особистісні цінності підлітка, які визначають зміст його ціннісних орієнтацій.

Інструментальні цінності – це форми поведінки людини, її особистісні якості. Людина може мати такі особисті якості, які не дозволять їй спрямувати свою активність у соціально корисне русло. Не випадково в російській мові особисті якості часто визначаються за допомогою антонімів: альтруїзм – егоїзм, «активність» – «пасивність» тощо. Зрозуміло, що егоїстичній людині досить важко спрямовувати свою активність благо інших людей. А, наприклад, той, хто визнає інструментальну цінність соціальної активності особистісно та соціально значущою, ймовірно, буде активнішим за того, хто так не вважає.

Важливо- наскільки широко підліток поширює свою активність. Чи вважає він її необхідною лише самовдосконалення чи вважає, що її поведінка, діяльність впливають на оточуючих. Чи відповідає чи ні те, що підліток робить інтересам суспільства, чи сприяє їх реалізації? Тому ще одним показником спрямованості підлітків на інтереси та потреби суспільства ми вважаємо широту та соціальну значущість активності.

Другим структурним компонентом соціальної активності підлітків є орієнтовний. Критерієм його оцінки є здатність передбачати наслідки своїх дій для себе та суспільства, а показниками – знання змісту базових соціальних ролей та норм поведінки; знання змісту основних соціальних цінностей, визнання їхнього особистого та соціального значення; вміння прогнозувати наслідки своїх дій для себе та суспільства.

При визначенні цього компонента соціальної активності підлітків ми спиралися на теорію орієнтовної основи діяльності П.Я. Гальперіна та Н.Ф.Тализиной. Орієнтовна основа соціальної поведінки особистості є системою знань про її зміст, способи та засоби. Володіння орієнтовною основою соціальної поведінки, що має рольовий характер, дозволяє особистості правильно вибрати його можливі варіанти. Правильно – означає відповідно до соціальних цінностей та

норм. А для того, щоб вибір стратегій рольової поведінки був вірним, необхідні вірні та повні знання, що орієнтують особистість у цих стратегіях. Тільки маючи вірну і достатньо повну орієнтовну основу соціальної поведінки, людина здатна прогнозувати її можливі результати та наслідки як для себе, так і для оточуючих людей, груп, суспільства в цілому.

В підлітковому віці необхідна спеціальна виховна робота, спрямована на формування орієнтовної основи соціальної поведінки, що має рольовий характер, бо в цьому віці у дитини відсутні необхідні або мають недостатні знання про дорослі рольові стратегії, до яких дитина прагне, та його соціальний досвід ще дуже обмежений, що часом дозволяє їм прогнозувати наслідки своїх дій. Звідси іноді імпульсивні і, на думку дорослих, неадекватні вчинки підлітків.

Основне значення регулювання соціальної поведінки полягає в т. ч. і в регуляції активності особистості. Для цього в соціальній поведінці використовуються такі його способи та засоби, які вже виправдали себе на практиці та отримали соціальне схвалення, стали цінними, значущими. Як уже зазначалося, соціальна поведінка має рольовий характер, а соціальні ролі завжди обумовлені відповідними соціальними нормами, в яких часто вже міститься інформація про можливі наслідки у разі їх дотримання чи порушення під час виконання ролей. Засвоєння підлітками змісту рольових стратегій соціальної поведінки та регламентуючих та соціальних норм дає можливість здійснювати прогноз його результатів. Тому показником здатності передбачати наслідки своїх дій є знання змісту базових соціальних ролей та норм поведінки.

Наступним показником здатності підлітка передбачати наслідки своїх дій вважається знання змісту основних соціальних цінностей, визнання їхнього особистого та соціального значення. У своїй соціальній поведінці особистість спирається на соціальні цінності, які є найважливішими орієнтирами у різних життєвих ситуаціях. Завдяки знанню змісту цінності людина може судити про соціальну корисність чи шкідливість своїх вчинків. Але щоб соціальні цінності стали орієнтуючим початком соціальної поведінки, підлітку необхідно мати

уявлення про їхню сутність та зміст. Крім того, дитина повинна зрозуміти і визнати соціальну та особисту необхідність орієнтації на ту чи іншу цінність у своїй поведінці, інакше вона залишиться для неї зовнішнім, малозначущим фактором, який не відіграє жодної регулятивної ролі.[47]

Ще одним показником, у якому розкривається критерій орієнтовного компонента соціальної активності підлітків - вміння прогнозувати наслідки своїх дій для себе та суспільства. Необхідною умовою для правильної соціальної поведінки у різних життєвих ситуаціях є наявність досвіду (індивідуального та сукупного суспільного), що міститься у знаннях про подібні ситуації. Але знати ще не означає вміти. Для психічного регулювання будь-якої цілеспрямованої дії потрібні не тільки знання про ситуацію та її умови, а й уміння передбачати її зміни, що спираються на виявлення певних причинно-наслідкових зв'язків. Тобто необхідні вміння виконувати дії в розумі, що дають можливість передбачати результати такої зовнішньої дії.

Важливим моментом є той факт, що для управління своєю соціальною поведінкою людині недостатньо знати зміст соціальних цінностей та норм, навчитися будувати на їх основі свою поведінку. Іноді через нерозвиненість волі особистість не може повноцінно керувати своєю поведінкою, здійснювати вчинки, що повністю відповідають засвоєним вимогам суспільства. Тобто йдеться про регулювальний компонент соціальної активності, критерієм оцінки якого ми вважаємо відповідальну солідарність, яка виявляється в таких показниках, як емпатійність, рефлексивність, локус контролю.[47]

Відомо, що воля – це свідоме та цілеспрямоване регулювання людиною своєї діяльності відповідно до поставленої мети, здатність мобілізувати найважливішими орієнтирами в різних життєвих ситуаціях. Завдяки знанню змісту цінності людина може судити про соціальну корисність чи шкідливість своїх вчинків. Але щоб соціальні цінності стали орієнтуючим початком соціальної поведінки, підлітку необхідно мати уявлення про їхню сутність та зміст. Крім того, дитина повинна зрозуміти і визнати соціальну та особисту необхідність орієнтації на ту чи іншу

цінність у своїй поведінці, інакше вона залишиться для неї зовнішнім, малозначущим фактором, який не відіграє жодної регулятивної ролі.

Ще одним показником, у якому розкривається критерій орієнтовного компонента соціальної активності підлітків- вміння прогнозувати наслідки своїх дій для себе та суспільства. Необхідною умовою для правильної соціальної поведінки в різних життєвих ситуаціях є наявність досвіду (індивідуального та сукупного суспільного), що міститься у знаннях про подібні ситуації. Але знати ще не означає вміти. Для психічного регулювання будь-якої цілеспрямованої дії потрібні не тільки знання про ситуацію та її умови, а й уміння передбачати її зміни, що спираються на виявлення певних причинно-наслідкових зв'язків. Тобто необхідні вміння виконувати дії в розумі, що дають змогу передбачати результати такої зовнішньої дії.

Важливим моментом- є той факт, що для управління своєю соціальною поведінкою людині недостатньо знати зміст соціальних цінностей та норм, навчитися будувати на їх основі своє поведінку. Іноді через нерозвиненість волі особистість не може повноцінно керувати своєю поведінкою, чинити поступки, що повністю відповідають засвоєним вимогам суспільства. Тобто йдеться про регулювальний компонент соціальної активності, критерієм оцінки якого відповідальна солідарність, яка виявляється у таких показниках, як емпатійність, рефлексивність, локус контролю.

Відомо, що воля – це свідоме та цілеспрямоване регулювання людиною своєї діяльності відповідно до поставленої мети, здатність мобілізувати чим розцінюється як особистісно значуще і ґрунтується на співпереживанні іншим людям, групам, суспільству. Тому одним із показників відповідальної солідарності- емпатійність.

Емпатія – це розуміння почуттів, думок, потреб людей, «емоційне розуміння» подій, що відбуваються, суперництво іншим людям. Емпатія може бути самостійним мотивом соціальної активності, але вона може виступати і як фактор,

що стимулює волю. Іноді людина просто не дозволяє собі порушувати соціальні норми, бо відчуває негативне ставлення до цього інших людей та їх переживання з цього приводу, але іноді емпатійність дає поштовх до активних довільних дій на загальне благо. Саме в такому контексті ми розглядаємо емпатійність як показник відповідальної солідарності.

Відповідальна солідарність не мислима без рефлексивності, яку ми вважаємо ще одним показником критерію оцінки регульовального компонента соціальної активності підлітків.

Вчені виділяють рефлексію власної діяльності (поведінки) та рефлексію власного внутрішнього світу, а також внутрішнього світу іншої людини. За функціонально-часовим критерієм рефлексія своєї поведінки може бути ситуативною, що дозволяє особистості безпосередньо включатися до ситуації, здійснювати осмислення її елементів, співвідносити із ситуацією свої дії, здійснювати їх координацію та контроль відповідно до ме- ними умовами, соціальними нормами.

Рефлексія може бути ретроспективною, тобто служити для аналізу та оцінки минулих подій. У ході ретроспективної рефлексії розглядаються передумови, мотиви, причини того, що відбувалося, результати минулої поведінки, її помилки та можливі їх причини. Крім того, рефлексія може бути і перспективною, спрямованою на майбутню діяльність, включати роздуми про неї, її цілі та майбутні результати, про послідовність здійснення дій, про найефективніші та соціально прийнятні способи її виконання. Така рефлексія дає змогу прогнозувати ймовірний результат діяльності.[57]

Якщо у підлітка розвинена рефлексія, він може здійснювати самоконтроль свого поведінки та діяльності. Солідарність, яка виключає рефлексивні процеси, веде до того, що людина без міркування, піддавшись імпульсу, емоційному пориву, слідує за громадською думкою, не усвідомлюючи того, що за цією думкою стоїть. Про такі ситуації ми можемо говорити, коли йдеться про масовий вандалізм

футбольних фанатів, про поведінку натовпу. Рефлексія може загальмувати, активізувати або паралізувати вольові процеси.

Ще одним показником відповідальної солідарності - локус контролю. Коли підліток усвідомлює завдання, що стоять перед ним, як нездійсненні, що не відповідають його можливостям, воля блокується. Якщо ж він упевнений, що в змозі досягти поставленої мети, то його вольові процеси мобілізуються. Крім того, якщо людина не визнає себе причиною події, то вона і не здатна контролювати її, відповідати за її наслідки. Локус контролю може бути зовнішнім та внутрішнім. Про зовнішній локус контролю свідчить відмова людини визнавати авторство свого життя, брати на себе відповідальність за те, що з нею відбувається. У всіх невдачах така людина звинувачує будь-кого, але не себе. Більше того, і свої досягнення він може адресувати комусь іншому, випадковому збігу обставин тощо. Зовнішній локус контролю не дозволяє людині активно керувати обставинами свого власного життя, впливати якимось чином на суспільне життя.

Внутрішній локус контролю, навпаки, дозволяє суб'єкту бути самостійним, відповідальним та активним членом групи, колективу, суспільства, брати на себе відповідальність за те, що відбувається не тільки в його житті, а й у житті суспільства. Нарешті, критерієм поведінкового компонента соціальної активності підростків є здатність до наднормативної діяльності, що виявляється в наступних показниках: реалістичність домагань, ініціативність, прагнення брати на себе додаткову відповідальність.

У регуляції соціальної поведінки істотну роль відіграє ставлення людини до діяльності, до існуючих соціальних норм. У науці існує поняття наднормативний ярус регуляції соціальної поведінки. Наднормативними визнаються вищі стандарти соціальної поведінки та діяльності одних людей у порівнянні з іншими. Здатність до наднормативної діяльності проявляється у потреби дотримуватися загально- прийняті соціальні норми, а й у прагненні перевершити їх, ставити й досягати морально вищі мети.

Для того, щоб у людини була здатність до наднормативної діяльності, необхідно мати реалістичний рівень домагань. Відомо, що володіння ним характеризується такими рисами, як впевненість та наполегливість у досягненні цілей. Якщо домагання людини та її можливості розходяться, вона починає себе неправильно оцінювати і може досягти успіху, т. до. або переоцінює свої можливості і справляється з поставленим завданням, або через їх недооцінки цурається досягнення мети, вважаючи її нездійсненною. Тому реалістичний рівень домагань ми відносимо до показників здатності підростків до наднормативної діяльності.

Ще одним її показником є ініціативність. У Великому енциклопедичному словнику ініціатива визначається як почин, внутрішнє спонукання до нових форм діяльності; керівна роль будь-яких діяч; підприємливість, здатність до самостійних активних дій. Якщо людина ініціативна, то вона бере на себе більші обов'язки, ніж потрібна у разі простого дотримання загальноприйнятих норм.

Наступним показником здатності до наднормативної діяльності є прагнення брати він додаткову відповідальність. Підліток не тільки займається навчанням, він бере участь у трудовому житті класу, займається спортом, творчою діяльністю тощо. У ході будь-якого виду діяльності він може сумлінно виконувати свої обов'язки, але не виходити за рамки необхідного, належного.

Результати діяльності будуть схвалені педагогами, групою, колективом, однак сама дитина розуміє, що ступінь реалізації її можливостей була мінімальною, що вона могла б зробити набагато більше і краще. Але людина здатна і до діяльності, яка не є для неї обов'язковою, перевершує необхідне. Така наднормативна діяльність визначається внутрішньою переконаністю, совістю, бажанням допомогти людям тощо. Можна виконувати лише свої прямі обов'язки, а можна допомогти іншій людині виконати якусь справу, взяти частину її обов'язків на себе або взяти на себе виконання чужих функцій якщо в цьому є соціальна необхідність.

Сучасне суспільство потребує соціально розвинених людей, здатних самостійно приймати рішення в суспільстві, що динамічно розвивається. Освоєння

універсальних умінь передбачає здатність організувати процес освіти, вбудовуватись у нього, знаходити свою нішу та використовувати власні ресурси. За визначенням С.Л. Комарової, соціальна активність - це системне освіту, яке характеризується проявом інтенсивності освоєння сукупності потенційних можливостей, що надаються суспільством, для гідної життєдіяльності та участі людини в розвитку суспільства.

Для того щоб відчутти здатність активно впливати на ситуацію, людина повинна постійно взаємодіяти зі світом, формуючи свою життєву позицію, свої життєві смисли³ (Д. А. Леонт'єв), оскільки саме у взаємодії вона починає відчувати себе як частину реального світу, оцінювати свої сил та активізувати свій соціальний потенціал. Поняття соціальна активність» зустрічається в різних роботах з педагогіки⁴ (А. В. Мудрік, Д. І. Фельдштейн та ін), з менеджменту, соціології, консалтингу, але не як ключове поняття, а як допоміжний термін, що використовується на етапі інтерпретації та пояснює ті чи інші виявлені закономірності.

Для розуміння механізмів розвитку соціальної активності особистості великий інтерес представляє концепція В. С. Ротенберга і В. В. Аршавського про біологічну та соціальну природу пошукової активності та соціальну адаптацію особистості. Суть її в тому, що пошукова активність розглядається як найважливіший засіб стійкості організму до стресу та різноманітних шкідливих впливів, тоді як відмова від пошуку є для людини передумовою для розвитку багатьох захворювань³. Концепція пошукової активності дозволяє розглядати під новим кутом зору процес формування соціальної активності людини.

Так, безсумнівна зв'язок пошукової активності з недостатнім розвитком соціального потенціалу особистості. Вона може здійснюватися з урахуванням ініціативи, самодіяльності людини. Пошукова активність також безпосередньо з колективним взаємодією людей. Та загальна оцінка, яка дається людині у процесі пошуку, певною мірою стимулює міру її активності.

Є. А. Аркін вважав, коли дитина занурюється в потік колективного життя, тоді спливають такі сторони дитячої індивідуальності, які за будь-яких інших умов не

можуть проявитися або бути виявлені. У колективі, гідному свого імені, дитина не розчиняється, а, навпаки, знаходить умови для виявлення та розквіту своїх найкращих сторін.

Поняття соціальна активність характеризує динамічні властивості особистості старшокласника, що виявляються у розвитку соціальних якостей та спроможності свідомого проектування власного життя, вмінні здійснювати успішну життєдіяльність у соціальному середовищі. Вихованню соціальної активності старшокласників присвячені роботи П. П. Блонського, А. С. Макаренка, Т. Н. Мальковської, Л. І. Новікової, Є. І. Тітової, А. П. Шпони та ін. мірою дорослішання дитини активність, як природна здатність перетворюється на соціальну систему інтересів та потреб.

Цей процес включає: а) усвідомлення суспільних явищ, що становлять предметну сторону відносин, соціальних і моральних цінностей суспільства; б) розвиток соціальних якостей та здібностей особистості, що у сукупності становить основу розвитку соціального потенціалу особистості; в) включення до практичної діяльності, освоєння нових соціальних ролей.

Процес формування соціальних ролей, який у ході розвитку соціального потенціалу особистості, включає, з погляду Т. Парсонса, три основних компонента. Перший полягає в інтерналізації (тобто. у глибокому внутрішньому засвоєнні індивідом мотивацій, конкретизуємих як прийнятних даного нашого суспільства та даної сукупності ролей у цьому суспільстві орієнтирів поведінки).

Другим компонентом цього процесу є надання суспільством індивіду сприятливих для нього умов діяльності відповідно до ролей, що йому наказують (і обираються ним самим). Нарешті, оскільки індивід взаємодіє з іншими людьми в системі колективів, основним вус ловом їхньої солідарності є дотримання виконуючими свої ролі індивідами належних рівнів лояльності по відношенню до колективних інтересів і потреб.

Соціальна активність може мати різну міру прояви, залежну від відношення установок особистості діяльність і спілкування й соціального простору, у якому може реалізувати ці установки. На кожному віковому етапі активність має

тенденцію до зростання, відповідно до обсягу соціальних обов'язків і того досвіду, що набувають учні. У умовах соціальна активність стає найважливішою передумовою у формуванні соціального потенціалу особистості, її успішної адаптації до життя з урахуванням тенденцій прогресу суспільства. Як актуальна потреба соціальна активність реалізується у системі цільових установок, ціннісних орієнтації, визначальних мотиваційну сферу особистості, спрямованість її інтересів, вибір способів діяльностей із задоволенням виниклих потреб. Будь-яка діяльність може бути активною лише в тому випадку, якщо вона є наслідком внутрішніх спонукань та потреб особистості у реалізації свого соціального потенціалу. Орієнтація школи формування соціального потенціалу старшокласника, готового до вирішення життєво важливих завдань, висуває у розряд пріоритетних напрямів педагогіки прискорення соціального розвитку випускника школи.

Громадська активність будь-якого соціального об'єкта отримує своє реальне буття в предметній діяльності. На цій підставі багато дослідників справедливо зближують поняття «соціальна активність» та «діяльність», відзначаючи разом з тим відсутність тотожності між ними. Активність особистості своє найвище вираження отримує в самостійності як особливому виді суспільно-позитивної діяльності, який вирізняється самостійністю і високою ініціативністю, джерелом яких є внутрішні, а не зовнішні спонукальні сили. Саме в самодіяльності насамперед реалізується соціальна активність, відбувається перехід від потенційної активності до реальної активності.

Висновки до розділу 1

Соціальна активність – динамічне утворення, суб'єктом – носієм якої виступає людина; має різну ступінь прояву та залежить від співвідношення між соціальними обов'язками особистості у суспільно значущій діяльності та суб'єктивними установками на діяльність; її розвиток відбувається через систему зв'язків людини з навколишнім соціальним середовищем у процесі пізнання, діяльності і спілкування. Соціальна активність проявляється, як здатність діяти свідомо, не тільки пристосовуючись до зовнішнього середовища, але й

цілеспрямовано змінюючи її. У практичному житті вона виступає як діяльність в організації та координації активності індивідів, в освоєнні ними зовнішнього середовища.

Активність особистості визначається умовами навколишнього середовища і являє собою єдність зовнішньої і внутрішньої діяльності. Особистість вибирає той спосіб застосування своїх здібностей, який виражає її готовність до оволодіння певними видами діяльності і до їхнього успішного здійснення. Спосіб цей, в свою чергу, залежить від екзистенціальної сфери. У ролі провідних видів діяльності, які обумовлюють найважливіші зміни в психологічних процесах і вплив особистості, психологи виділили вчення і працю. Соціальна активність особистості втілюється в реальних діях, вчинках, виявляється в повсякденній поведінці. Одне з визначальних умов і засобів розвитку соціальної активності – забезпечення єдності навчання і виховання, взаємозв'язку навчальної, позакласної та позашкільної роботи. Тобто безпосередньо соціально-педагогічна діяльність.

Аналіз концепцій показує, що існують два підходи до розуміння сутності соціалізації. Ці підходи розрізняються уявленнями про людину та її ролі в процесі власного розвитку. Так, одні дослідники вказують на те, що зміст процесу соціалізації визначається зацікавленістю суспільства в тому, щоб його члени успішно опанували громадськими ролями, могли брати участь у продуктивній діяльності, створювали сім'ю, були законослухняними громадянами. Це характеризує людину як об'єкта соціалізації. Інший підхід пов'язаний з тим, що людина стає повноцінним членом суспільства, виступаючи не тільки об'єктом, а й суб'єктом соціалізації. Як суб'єкт вона засвоює соціальні норми і культурні цінності суспільства в єдності з реалізацією своєї активності, саморозвитку, самореалізації в суспільстві, тобто не тільки адаптується до суспільства, але і активно бере участь в процесі соціалізації, впливає на саму себе і свої життєві обставини.

Формувати і розвивати соціально активну особистість – це означає формувати в першу чергу її діяльну сутність. З цією метою педагогічний вплив здійснюється на всі грані особистості: інтелектуально-світоглядну, моральну, емоційно-вольову,

поведінкову. В результаті виховуються якості, які служать основою активності особистості: моральність, освіченість і культура, дисципліна і організованість.

Активність людини, як було показано вище, формується під визначальним впливом соціального середовища, тому необхідно впливати на людину, на його життєдіяльність з тим, щоб створити сприятливу обстановку для здійснення цього процесу. Деякі вчені-педагоги вважають, що соціально активна позиція особистості і соціальна активність, як дві громадських властивості особистості діалектично взаємопов'язані і взаємозумовлені в своєму виникненні і розвитку. Закономірний процес прогресу соціально активної особистості учнів, особливо старших підлітків, реалізується до високої соціальної активності в практичній трудовій діяльності.

РОЗДІЛ II. ПРОБЛЕМА РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ

2.1. Особливості формування та розвитку соціальної активності старших підлітків

Соціальна активність особистості підлітка розглядається як інтегративна якість, яка охоплює соціальні знання і досвід, потребу в самореалізації й досягненні суспільно значущих цілей і характеризується спрямованістю на різні види соціально корисної діяльності, готовності брати на себе відповідальність за прийняті рішення і власні дії й виявляється в конкретній соціальній діяльності. Розглянемо структуру зазначеної якості. Основними компонентами соціальної активності особистості, на нашу думку, є: соціальна обізнаність, просоціальна спрямованість, просоціальна поведінка. Соціальна обізнаність передбачає знання й уявлення людини про себе та інших людей; про устрій і функціонування соціальних інститутів, різні соціальні явища й процеси, що відбуваються в суспільстві; просоціальні ролі й статусні позиції; про загальнолюдські норми і цінності. Просоціальна спрямованість особистості виконує функції орієнтування соціальної життєдіяльності людини й визначає її життєву позицію: ставлення до себе, свого життя, до інших людей (суспільства), до світу, повагу й готовність до сумлінної праці на загальне благо, надання соціальної допомоги, свідоме ставлення до суспільних надбань. Просоціальна спрямованість визначає загальний рівень розвитку особистості й ступінь її активності у взаємодії з навколишнім середовищем. Просоціальна спрямованість, проявляється в діяльності через мотиви цієї діяльності. Просоціальна поведінка характеризується відповідальним ставленням людини до соціально значущої діяльності, емпатією, вимогливістю до себе, ініціативністю особистості. Соціальна відповідальність виявляється в усіх сферах життя та соціальних відносинах і характеризується як схильність людини поводитися відповідно до інтересів інших людей, дотримуватися прийнятих у суспільстві норм, виконувати рольові обов'язки й оцінювати наслідки та результати власних дій. Соціально відповідальна людина вміє співвідносити

особистісні та громадські інтереси, адекватно реагувати на ту чи іншу ситуацію, 15 керуючись моральними нормами, вільно обирати варіант поведінки і відповідати за зроблений вибір. Прояв просоціальної поведінки, яка характеризується участю особистості в соціально значущій діяльності та її відповідальним ставленням, співпереживанням, вимогливістю до себе, ініціативністю, свідчить про наявність у людини соціальної активності. Визначені компоненти: соціальна обізнаність, просоціальна спрямованість, просоціальна поведінка – ми розглядаємо в єдності, у взаємозв'язку і взаємозумовленості, завдяки чому утворюється цілісна якість. Сутнісним системоутворювальним зв'язком компонентів соціальної активності є мета, обумовлена потребою особистості в розвитку здатності до перетворення себе й соціального середовища, самореалізації своїх сутнісних сил у соціально прийнятних напрямках. Отже, соціальна активність особистості є інтегративною якістю, яка охоплює соціальні знання і досвід, потребу в самореалізації й досягненні суспільно значущих цілей і характеризується спрямованістю на різні види соціально корисної діяльності, готовності брати на себе відповідальність за прийняті рішення і власні дії й виявляється в конкретній соціальній діяльності.

Ця якість найбільш ефективно формується у старшому підлітковому віці, і кращим засобом для її формування є соціально значуща діяльність, до якої підлітки залучаються в процесі виховання. Це забезпечує засвоєння й відтворення соціального досвіду, гармонійне входження старшого підлітка в суспільне життя.

Будучи психологічною інтегральною якістю особистості підлітка, соціальна активність як психологічний феномен складає теоретичну базу у розробці загальнопедагогічних підходів виховання цієї якості у підлітків.

Виготський Л.С. розглядав зв'язок між впливом соціального середовища на особистість людини та її активним ставленням до середовища. Він показав детермінованість соціальної активності засвоєним під час розвитку соціальним досвідом.

Діяльність людини С.Л. Рубінштейн вважав однією з форм активності особистості, яка спрямована на свідому зміну навколишнього середовища. Він був на боці принципу єдності діяльності та свідомості людини.

Психологами показано, що активність особистості визначається умовами довкілля і є єдність зовнішньої та внутрішньої діяльності. Особистість формується у діяльності. Будь-яка діяльність людини здійснюється у системі об'єктивно-суб'єктивних відносин, тобто. соціальних зв'язків та взаємозв'язків, які утворюють людину як суспільну істоту .

Психологи зазначають- не будь-яка діяльність розвиває здібності і не всі здібності, що виникли, призводять до розвитку особистості в цілому. Особистість вибирає той спосіб застосування своїх здібностей, який виражає її готовність до оволодіння певними видами діяльності та до їх успішного здійсненню. Спосіб цей, своєю чергою, залежить від сформованості екзистенційної сфери.

Серед провідних видів діяльності, що зумовлюють найважливіші зміни в психологічних процесах та вплив особистості, психологи виділили вчення та працю.

Соціальна активність особистості втілюється у реальних діях, вчинках, проявляється у повсякденній поведінці. Одна з визначальних умов та засобів розвитку соціальної активності – забезпечення єдності навчання та виховання, взаємозв'язку навчальної, позакласної та позашкільної роботи. Тобто безпосередньо соціально-педагогічна діяльність.

Соціальна активність - характеристика способу життєдіяльності соціального суб'єкта, що полягає у свідомій спрямованості його діяльності на перетворення соціальних умов відповідно до назрілих потреб, інтересів, у участі у вирішенні актуальних соціальних завдань, формуванні у себе необхідних соціальних якостей. Через соціальну активність виявляється рівень соціальних потенцій суб'єкта, його культура, уміння, знання та навички, здатність охоплювати своєю діяльністю навколишній світ, змінювати його і разом з ним самого себе.

На відміну від соціальної пасивності, що гальмує соціальні реакції людини та відчужує її від суспільних завдань та проблем, соціальна активність є також формою швидкого реагування на зміни в соціальному середовищі, прояви, трансформації та реалізації соціальної енергії. Від соціальної активності громадян безпосередньо залежить динамізм суспільства .

Соціальна активність одна із найважливіших показників соціалізації людини. Під соціалізацією розуміють інтеграцію людини у систему соціальних відносин, у різні типи соціальних спільностей (групу, інститут, організацію). Соціалізація розглядається як засвоєння ним елементів культури, соціальних норм та цінностей, на основі яких формуються якості особистості.[39]

Підходи до розуміння сутності соціалізації відрізняються уявленнями про людину та її роль у процесі власного розвитку. Одні дослідники вказують на те, що зміст процесу соціалізації визначається зацікавленістю суспільства в тому, щоб його члени успішно опанували громадські ролі, могли брати участь у продуктивній діяльності, створювали сім'ю, були законслухняними громадянами тощо. Це характеризує людину як об'єкт соціалізації.

Други дослідники вважають, що людина стає повноцінним членом суспільства, виступаючи не лише об'єктом, а й суб'єктом соціалізації. Як суб'єкт він засвоює соціальні норми та культурні цінності суспільства в єдності з реалізацією своєї активності, саморозвитку, самореалізації в суспільстві, тобто не тільки адаптується до суспільства, а й бере активну участь у процесі соціалізації, впливає на самого себе та свої життєві обставини.

Говорячи про соціалізацію людини, ми маємо на увазі насамперед формування готовності до реалізації індивідом сукупності соціальних ролей, освоєння цих ролей. При цьому відбувається соціальне самовизначення – вибір дітьми своєї ролі та позиції у спільній системі соціальних відносин, що передбачає їх включення до цієї системи на основі сформованих інтересів та потреб.

Соціалізація формує особистість, суттєві риси якої визначаються тим, яке місце посідає людина у системі соціальних відносин: дружніх, любовних, сімейних, виробничих, політичних тощо.

Соціальна адаптація передбачає активне пристосування індивіда до умов соціального середовища, а соціальна автономізація – реалізацію сукупності установок на себе, стійкість у поведінці та відносинах, що відповідає уявленню особистості про себе, її самооцінку. Результатом соціалізації людини також є соціальна активність – реалізована готовність до соціальних дій, яка проявляється у

сферах соціальних відносин людини. Таким чином, критеріями, які свідчать про соціалізацію людини, є: соціальна адаптованість, соціальна автономність та соціальна активність.

В.В. Зіньківський вважав, що у будь-якому соціальному організмі можна намітити позиції, які відкриті перед людьми: соціальна активність, соціальна пасивність, псевдосоціальна активність та антисоціальна активність. У групі людей завжди є і активні, і пасивні елементи.

Саме соціальна активність більшою мірою відображає суть соціального розвитку людини та одночасно її позицію у відносинах з іншими людьми. Проблема розвитку соціальної активності багатоаспектна, розуміння її сутності розглядається у соціології, психології та педагогіці.

Передовий педагогічний досвід показує, що ефективність навчально-виховного процесу підвищується, якщо учні включаються до діяльності з позиції перетворюючої участі, не лише освоюючи цінності життя та культури, а й є учасниками виробництва цих цінностей.

Формування та розвиток соціально активної особистості дитини виступають як одне з найважливіших завдань педагогіки. В силу цього особливого значення набуває питання про те, що з себе представляє соціальна активність людини саме з позиції педагогіки. Оскільки соціальна активність сама по собі є абстрактне філософсько-соціологічне поняття, то об'єктом як психології, так і педагогіки є не сама по собі активність, а особистість, яка має дану властивість, та шляхи її формування.

Особливого звучання проблема розвитку соціальної активності особистості набула нині. Принцип активності отримує все велике визнання та конкретне втілення у практиці. Ведуться дослідження, спрямовані на пошук оптимальних шляхів активізації як пізнавальної діяльності, так і інших сфер життєдіяльності підростаючого покоління.

Це запровадження принципу проблемності у навчанні та вихованні, організація колективних форм діяльності, індивідуалізація, перегляд змісту освіти загалом. Зазвичай соціальна активність проявляється у цінностях, відносинах і особливо у

поведінці. Це обумовлено тим, що за своєю природою соціальна активність та поведінка дуже близькі. По суті, поведінка в підлітковому віці багато в чому детермінується саме потенціалом соціальної активності підлітків, яка визначає його зміст та спрямованість у спілкуванні один з одним та оточуючими. У соціальній активності, ініціативі знаходить своє природне вираження потреба підлітків у спілкуванні, самовираженні та самоствердженні.[41]

При цьому соціальна активність розглядається як активна діяльність дітей та підлітків, спрямована на соціальні явища, які мають суспільний характер. І якщо біосоціальна активність індивіда є психосоціальною освітою, яка залежить від характеру, темпераменту, рівня розвитку та вихованості, то соціальна активність особистості за своїм змістом та проявами залежить не тільки від індивідуальних особливостей, а й від конкретно-історичного рівня розвитку суспільства, від реальної соціальної ситуації та від безпосереднього вміння людини вступати у взаємодію у різних сферах суспільного життя.

Педагогічний аспект цього завдання полягає у створенні, виявленні тих умов, за яких соціальна активність стає керованою та досягає свого найвищого рівня реалізації. При цьому передбачається виділити конкретний характер прояву активності та реальний ступінь участі підлітка в діяльності на різних рівнях організації його відносин.

При першому рівні активної участі підлітка у суспільних відносинах виявляється просте реагування, наслідування, внутрішній відгук, на другому – виконавство та відтворювальна (репродуктивна) діяльність за заданим зразком, третій рівень – відрізняється активним, пошуковим характером діяльності особистості, що включає в себе елементи перетворюючої діяльності. І лише четвертий, найвищий рівень участі у суспільних відносинах характеризується творчою, перетворюючою, творчою діяльністю.

Видрізняються такі практично важливі показники соціальної активності: усвідомленість самою особистістю своєї соціальної ролі, позиції, оволодіння відповідними знаннями, вміннями, навичками, необхідними для реалізації цієї позиції, розвиненість мотивів соціально активної поведінки, ступінь, рівень

розвитку самостійності, ініціативи та відповідальності підлітка, що характеризує його активну соціальну позицію.

При цьому педагогічно важливо, щоб прояви соціальної активності були суспільно позитивно спрямовані, просоціальні, щоб підліток відчув радість від свого зусилля в єдності з усвідомленням своєї корисності для інших.

Сучасна школа має значні можливості для розвитку такої діяльності, насамперед у її традиційних формах. Це і система постійних доручень, що є у школі, діяльність різних гуртків, клубів, спортивних секцій, музеїв, громадських організацій, участь у справах загальногромадянського характеру, культурні, моральні, етичні традиції та шкільні заходи. Ці напрями тією чи іншою мірою є у всіх школах, і в сільських та міських.

Важливо створити такі педагогічні умови, за яких ця виховна робота сприятиме соціально-активному розвитку особистості.

Громадська активність будь-якого соціального об'єкта отримує своє реальне буття у предметній діяльності. На цій підставі багато дослідників справедливо зближують поняття «соціальна активність» та «діяльність», відзначаючи водночас відсутність тотожності між ними.

Активність особистості своє найвище вираження набуває самостійності як особливого виду суспільно-позитивної діяльності, що відрізняється самостійністю і високою ініціативністю, джерелом яких є внутрішні, а не зовнішні спонукальні сили. Саме самодіяльності передусім реалізується соціальна активність, відбувається перехід від потенційної активності до реальної активності.

Формувати та розвивати соціально активну особистість – це означає формувати насамперед її діяльну сутність. З цією метою педагогічний вплив здійснюється на всі сторони особистості: інтелектуально-світоглядну, моральну, емоційно-вольову, поведінкову.

У результаті виховуються якості, які є основною активністю особистості: моральність, освіченість і культура, дисципліна та організованість. Активність людини, як було показано вище, формується під визначальним впливом соціального середовища, тому необхідно впливати на людину, на її

життєдіяльність для того, щоб створити сприятливу обстановку для здійснення цього процесу.

Деякі вчені-педагоги вважають, що соціально активна позиція особистості та соціальна активність як дві суспільні властивості особистості діалектично взаємопов'язані та взаємообумовлені у своєму виникненні та розвитку [9].

Закономірний процес прогресу соціально-активної особистості учнів, особливо старших підлітків сільських шкіл, реалізується до високої соціальної активності у практичній трудовій діяльності.

Визначення соціальної активності підлітка з погляду педагогів та психологів суттєво доповнює визначення соціологів, філософів, суспільствознавців та ще раз підтверджує, що її необхідно розглядати як соціально-педагогічну проблему.

Для виявлення загального рівня активності підлітка у взаємодії із середовищем можна використати метод реєстрації соціальної активності дитини, що включає її основні види [11].

2.2. Розвиток рівня соціальної активності старших підлітків у освітній організації

Соціалізація підлітків пов'язується із процесами вродання індивідуальної психіки суб'єкта у нормативну культуру людства. Едуард Шпрангер (автор культурно-психологічної концепції підліткового віку) наголошував, що змістом кризи підліткового віку є звільнення від дитячої залежності. Тому головною задачею психології є пізнання внутрішнього світу особистості, тісно пов'язаного із культурою та історією.

Психічне напруження, яке супроводжує формування цілісності особистості у підлітковому віці, залежить не лише від фізіологічного дозрівання, особистої біографії, але й від духовної атмосфери суспільства, в якому людина живе, від внутрішньої суперечності суспільної ідеології. Переходячи від одного життєвого етапу психічного розвитку до іншого, особистість прагне набути позитивної самоідентичності.

Однією з найпоширеніших форм активності є її соціальна активність. Розвиток

особистості ґрунтується на її свідомому та несвідомому прагненні до зміни соціальних умов та формування власних якостей, здібностей та ціннісних орієнтацій. Причиною соціальної активності є усвідомлений вибір особистістю участі у житті. Людина спочатку сама визначає на ступінь своєї участі у соціальному житті, вже потім посідає певну позицію.

У педагогічній науці розвиток – це процес, результатом якого є послідовна зміна кількісних та якісних даних (фізичних, духовних, соціальних, психологічних).[57]

Ця зміна представляється в послідовному переході якості від простого до складнішого або від нижчого до вищого. Процес, у якому поступово накопичуються кількісні зміни, що призводить до якісним змінам. Розвиток є процесом оновлення, народженням чогось нового, розвиток протилежний регресу та деградації.

Розвиток не співвідноситься з поняттям зміна, оскільки об'єкт може змінюватись, але не розвиватися. Адольф Дістерверг зазначав, що розвиток та освіта жодній людині не можуть бути дані або повідомлені. Тобто, якщо людина хоче розвиватися, то цьому сприяти може тільки вона сама, якщо навіть людину примушують силою, то отримані знання поступово забуваються, оскільки вони не інтрени.

Виділяють два рівні розвитку дітей :рівень актуального розвитку – відбиває психічні функції дитини, що склалися нині;зона найближчого розвитку - зона несформованих психічних процесів, вона відображає досягнення дитини в умовах співпраці з дорослими.

Для сприяння розвитку дитини, педагоги повинні простежувати дії дитини та передбачати її подальше навчання, тобто те, що дитина зараз робить за допомогою дорослих, у майбутньому вона повинна робити сама.

У психології В.З. Коган найповніше дає визначення соціальної активності. Соціальна активність – це свідомо та цілеспрямована діяльність особистості та її цілісно-соціально-психологічна якість, які взаємозумовлені, вони визначають та характеризують ступінь професійного впливу суб'єкта щодо. Діяльність постає як спосіб існування соціального суб'єкта та є реальним проявом його соціальної

активності .

Формування та розвитку соціальної активності старших підлітків нашої країни стає важливою проблемою сучасності, вона є вирішальним чинником соціального розвитку. Сьогодні створено найсприятливіші умови для розвитку людства, але молодь не зацікавлена у самостійній діяльності. Діти засвоюють досвід досвіду старшого покоління, що вже склався, і не докладають зусиль для розвитку навколишнього світу.

Показником соціалізації людини є його соціальна активність. Якості особистості формуються на вивченні культури, залученні до соціальних цінностей та норм.

У різних науках вивчається своя активність, у соціології розглядається соціальна активність, у педагогіці – активне навчання, у психології – активність особистості, у політології – політична активність. А соціальна активність має різне трактування, оскільки породжена складністю об'єкта дослідження, вона має різноманітні варіанти та форми.

У філософській науці соціальна активність є найвищою формою активності. Вона відрізняється тим, що вона має чітко виражений момент творчості; відсутність тимчасових та просторових кордонів; вона належить лише до людської сфери; не обмежена у своїх формах. Соціальна активність є культурою, організацією свого становища у соціальному середовищі.

У психології соціальна активність сприймається як властивість людини взаємодіяти з навколишнім світом. Дійсністю та середовищем. Виділяється дві форми активності: зовнішня та внутрішня. Внутрішня активність індивіда є готовність активно виступати та діяти. А зовнішня активність – опредмечена діяльність, самодіяльність, постановка номерів тощо. Активність виступає як явище, стан і відносини суб'єкта.

Розвиток соціальної активності є найважливішим напрямом педагогіки. Педагогічна енциклопедія під активністю особистості розуміє діяльне ставлення людини до світу, здатність людини проводити суспільно значущі перетворення матеріального та духовного середовища на основі освоєння суспільно-історичного досвіду людства; проявляється у творчій діяльності,

вольових актах, спілкуванні.

Характеристикою активної особистості виступає активна життєва позиція людини, яка виявляється у прагненні домогтися вирішення поставлених завдань; послідовність своїх дій; принциповості; доведення справи остаточно. Активність особистості залежить від виховання, і навіть від впливу довкілля та соціуму.

Активна життєва позиція – необхідний елемент успішної соціалізації людини. Людина, у якої розвинена активна життєва позиція, концентрує свою увагу не лише на своїх потребах і переживаннях, а й на глобальних проблемах, цей індивід готовий змінюватися разом із світом, що постійно змінюється. Ця людина цікавиться що відбувається у світі та країні, бере пряму участь у будь-яких починаннях і прагне зробити свій внесок у навколишню дійсність.

У сучасній педагогіці під суспільною активністю розуміється діяльність ставлення людини до життя суспільства, в якому вона виступає як ініціативний носій і провідник чи руйнівник норм, принципів та ідеалів цього суспільства чи певного класу; складна морально-вольова якість особистості. Для старшого підліткового віку пропонується виховання організаторських умінь, інтерес до громадських справ, уміння постановки мети та завдань, відповідальне виконання доручень, ініціативність, готовність прийти на допомогу нужденному у скрутну хвилину, а також вимогливість до себе та адекватна самокритика.

Прояв соціальної активності можна побачити як соціально-корисні дії, під вплив мотивів і стимулів, основу яких лежать суспільно значимі потреби. Вона розвивається через зв'язок людини з навколишнім світом та середовищем у процесі пізнання та спілкування. Рівень соціальної активності залежить від співвідношення власних установок та потреб суспільства у виконанні соціально-значимих завдань. Соціальна активність є актуальною потребою суспільства та реалізується у певній системі цільових установок, визначає інтереси особистості, виявляє інтерес до поставленої проблеми та реалізується вона у відповідних соціальних знаннях та навичках.[52]

Соціальна активність може виявлятися у різних сферах особистості: пізнавальної, суспільної, трудової, політичної, патріотичної тощо. Прояв її може

залежати від двох причин: об'єктивних (рівень та характер розвитку даного виду діяльності, потреба суспільства у цьому виді діяльності та суб'єктивних (попередній досвід людини, соціальні та загальні потреби, здібності особистості, усвідомлення необхідності цього виду діяльності). Соціальна активність формується у процесі соціалізації індивіда через освоєння різних соціальних ролей. Під соціалізацією можна розуміти процес засвоєння людиною установок, норм, цінностей, зразків позитивної поведінки, відтворення соціального досвіду та соціальних зв'язків.

А.В. Мудрика розглядав соціалізацію як саморозвиток людини у процесі засвоєння та відтворення культури, у взаємодії спеціально створеними та цілеспрямованими умовами життя на всіх вікових етапах . Сам процес соціалізації протікає в тісній взаємодії з різними факторами, які впливають на розвиток особистості в цілому та на процес соціальної активності людини.

На розвиток соціальної активності насамперед впливають люди, які оточують індивіда, з якими він контактує протягом його життя. У процесі соціалізації виділяють дві фази: адаптацію та інтеріоріоризацію. Фаза адаптації протікає у процесі пізнання соціальної дійсності та включення особистості до самої сутності соціальної життєдіяльності. А включення індивіда до соціального середовища глибоко і з особливим як саморозвиток особистості, його особистого зростання та особистої відповідальності за свої вчинки .

Соціальна активність - це така діяльність особистості, яка спрямована на участь у соціальних процесах і на зміну навколишніх соціальних умов, обумовлена особистісною відповідальністю та самореалізацією.

Оскільки сфери життя суспільства різноманітні, то соціальну активність можна поділити на три основні види: трудову, суспільно-політичну та духовну.

Виробничо-трудова активність включає: саму трудову активність, що виявляється у відношенні людини до своїх трудових і службових обов'язків; активність в управлінні ведення господарської діяльності.

Також соціальна активність – суспільно-політична активність: міра, яка показує, наскільки людина бере участь у політичному житті. Специфіка полягає у тому, що

особистість функціонує не як працівник розумової чи фізичної праці, а показує свої політичні якості.

Трудова та суспільно-політична активності спрямовані на фізичну зміну світу. Ця особливість не характерна для науково-пізнавальної активності, так як вона проявляється у придбанні знань про навколишній світ і про ідеальне усунення особистістю світу.

Соціальна активність одна із джерел духовного розвитку. Можна пояснити це тим, що особистість у системі соціально-педагогічних відносин є як об'єктом, а й суб'єктом, вона виступає як активного учасника процесу самовдосконалення.

Важлива творча участь особистості, на її динамічного і цілеспрямованого самовдосконалення. Соціальна активність - це значний результат соціального розвитку, являє собою таку якість особистості, яка показує або відображає ставлення людини до соціального середовища, до прагнення саморозвиватися, самовдосконалюватися, самостійно вирішувати поставлені завдання та проблеми, надання допомоги нужденним та ближнім. З іншого боку, соціальна активність – міра, що відбиває ступінь включеності особистості систему суспільних відносин, показник їх у суспільній діяльності .

Розглядають соціальну активність як складне інтегроване якість особистості, що виявляється в ініціативній, спрямованій, соціально значущої діяльності та готовності діяти на користь інших людей.

Можна дійти невтішного висновку, що розвитку соціальної активності старших підлітків є виховання соціально-адаптованого члена суспільства. Завданнями розвитку соціальної активності є: створення креативного середовища для дітей старшого підліткового віку; розвиток комунікативних здібностей старших підлітків; формування почуття патріотизму старших підлітків; розвиток прагнення займатися соціально-значущою діяльністю; формування почуття відповідальності допомоги нужденним.

2.3. Учніське самоврядування як засіб формування соціальної активності старших підлітків

Соціально-економічні зміни в Україні обумовлюють зацікавленість держави і суспільства в підготовці молодого покоління, що володіє високим рівнем демократичної культури, достатньою соціальною активністю і готовністю здійснювати перетворення як в суспільному житті, так і в особистому для поліпшення соціального середовища. Тим часом, аналіз сучасної соціологічної, психолого-педагогічної літератури свідчить про недостатню підготовленість підлітків до взаємодії зі соціальним середовищем, про їхню невпевненість у власних силах і недостатню компетентність у вирішенні виникаючих перед ними соціальних проблем.

У зв'язку з цим виникає питання, які методи, засоби, форми роботи в школі повинні бути використані для формування соціальноактивної особистості, підготовленої до позитивних змін і відповідальної за свої дії вчинки. Проблемою учнівського самоврядування на сучасному етапі розвитку освіти активно займаються Г. Кириченко, М. Приходько та інші. Формуванням громадянськості цікавилися В. Оржехівська, О. Пометун та інші. Учніське самоврядування є особливим освітнім простором, спроектованим як середовище педагогічно організованих актів розвитку дитини.

Мета і цінності такого середовища обумовлені завданнями вікового розвитку. Учніське самоврядування завдяки охопленню всіх сторін шкільного життя учня, неформальному й нерегламентованому характеру, відповідності інтересам і запитам школярів, комплексному впливу на розвиток особистості, виступає невід'ємною частиною виховного середовища загальноосвітніх навчальних закладів. Категорія «учніське самоврядування» має значну кількість інтерпретацій, джерелом яких є багатогранність цього психологопедагогічного явища.

На підставі систематизації результатів контент-аналізу змісту поняття дослідником В. Кириченко встановлено, що, по-перше, усі ознаки більшості визначень, можна звести до п'яти найбільш поширених і загальних одиниць-ознак, а саме: – невід'ємна частина самоврядування і демократизації загальноосвітніх навчальних закладів; – компонент і суб'єкт виховної системи навчального закладу;

– здійснювана самими дітьми діяльність, що охоплює цілепокладання, планування, способи реалізації плану, організацію обліку і контролю; – форма організації життєдіяльності колективу учнів для досягнення суспільно значимих цілей; – засіб розвитку і саморозвитку суб'єктної сфери школярів у діяльності, спільності та свідомості. По-друге, усі трактування поняття «учнівське самоврядування» взаємопов'язані, і, незалежно від того які компоненти автори висувають на перший план (колективотворення, діяльність, управління, розвиток суб'єктності), вони розглядають їх як системоутворюючі центри. По-третє, дослідники учнівського самоврядування вказують на те, що його середовище має потужний профілактично-виховний потенціал, на який упродовж багатьох років спиралися педагогічна наука і виховна практика при вирішенні різноманітних соціально-педагогічних завдань.

У результаті контент-аналізу дефініцій В. Кириченко здійснює уточнення поняття учнівське самоврядування як діяльність учнів з аналізу, планування й організації життя учнівського колективу школи, створення сприятливого середовища для взаємодії та розвитку однолітків і вирішення 30 інших соціально значимих завдань, що реалізуються самостійно чи спільно з дорослими членами шкільної спільноти [27].

Отже, наявність учнівського самоврядування створює умови для спільного визначення правил шкільного співжиття та формування у учнів відносин співпраці, колективізму, рівноправ'я, прийняття норм справедливості, взаєморозуміння, турботи усіх про кожного й кожного про усіх. Аналіз наукових джерел і спеціальної літератури дав змогу виявити основні характеристики учнівського самоврядування, що визначають сприятливість його середовища для профілактики девіантної поведінки учнів, такими є: – добровільність залучення учнів до варіативних видів соціально значимої діяльності (О. Прутченков); – наявність оптимістичної стратегії до визначенні соціально значимих і особистісно орієнтованих задач ; – можливість опанування навичками конструктивної взаємодії, запобігання девіантній поведінці у процесі спільної діяльності учнів, педагогів, батьків (Д. Рогаткін); – формування готовності учнів до самозахисту

своїх інтересів за усвідомлення власної соціальної захищеності ; – урахування дитячих інтересів, індивідуальних потреб, переваг за мотивації до самостійної соціальної практики (М. Рожков); – набуття досвіду діяльнісного патріотизму, відповідальності (П. Вербицька); – моделювання життєвих ситуацій, у яких виявляються, виробляються і формуються позитивні, соціально значимі якості особистості (А. Костюченко).

Саме завдяки сполученості цих характеристик, їх взаємодоповненню і взаємопосиленню учнівське самоврядування здатне забезпечити участь учнів у вирішенні значимих для них життєвих проблем і є дієвою формою 31 організації колективу учнів, яка повною мірою забезпечує використання виховного потенціалу середовища, вплив виховую чого колективу, силу громадської думки у профілактиці девіантної поведінки школярів. Учніське самоврядування характеризується організаційною структурою – чітким взаємозв'язком органів самоврядування, за допомогою якого досягається функціонування і розвиток його системи. Чотири елементи серед яких суб'єкт, об'єкт, засіб і умова у своїй єдності утворюють структуру діяльності учнівського самоврядування. Сама ж діяльність має мету – мотив – дії та операції.

Учніське самоврядування є уособленням демократичної атмосфери у навчальному, формою самодіяльної організації дитячого життя у ній, важливим чинником самовиховання особистості. Реалізують його органи учнівського самоврядування, котрі складаються з виборних або уповноважених осіб, яким колектив доручає спільно планувати громадські справи, розподіляти доручення між учнями, перевіряти їх виконання, координувати та об'єднувати роботу первинних осередків.

На думку дослідника М. Фіцули структура шкільного учнівського самоврядування не є стандартною. Постійним органом учнівського колективу в багатьох навчальних закладах є учнівський комітет, під керівництвом якого в системі самоврядування діють такі комісії з представників груп: – навчальна (облік відвідування; керівництво роботою навчальних кабінетів, гуртків, наукових товариств; організація огляду знань, підготовка та проведення олімпіад, конкурсів,

предметних вечорів тощо); – трудова (обладнання майстерень та кабінетів, організація таборів праці та відпочинку, створення кабінетів профорієнтації, організація трудових справ та ін.); – господарська (організація самообслуговування, облік збереження майна, дрібний і поточний ремонт, упорядкування території); – дисципліни та порядку (організація та контроль за чергуванням, випуск «блискавок», боротьба за дотримання учнями правил поведінки); – санітарна (виставлення оцінок за чистоту, піклування про зовнішній вигляд учнів, боротьба за дотримання санітарно-гігієнічних вимог тощо).

До основних функцій учнівського самоврядування відносять соціалізуючу, допоміжну організаційно-практичну, компенсаційну та інноваційну функції. Соціалізуюча функція визначається характеристиками серед яких: - стимулювання інтересу до навчання, трудової і суспільно-корисної діяльності; - створення оптимальних умов для виявлення і розвитку творчих здібностей, організаційних навичок; - створення умов для самореалізації особистості; - вільний розвиток учнів; - свідомий вибір соціальних цінностей. Допоміжна організаційно-практична функція здійснює регулювання взаємин всередині школи та поєднує «законодавчу» і «виконавчу» функції. Компенсаційна – полягає у самодіяльності і самоорганізації у різних видах та діяльності за неможливості задовольнити потреби учнів. Інноваційна функція протиставляє себе бюрократизованим формам суспільної діяльності [42].

Аналіз теоретичних джерел і узагальнення практичного педагогічного досвіду дозволили виявити форму участі дітей у житті школи – учнівське самоврядування, що сприяє соціалізації учнів, накопиченню ними певного соціального досвіду, включення їх в рішення різних соціальних проблем, підготовці до життя. Необхідність і актуальність участі дітей в даній формі активності пояснюється з наступних позицій: – по-перше, враховуються вікові та психологічні особливості підлітка (підвищене сприйняття взаємодії в групі, готовність до змін, соціальних явищ; потреба у визнанні, наявність мотивації); – по друге, враховуються думки педагогів, які стверджують, що участь в учнівському самоврядуванні сприятиме формуванню ціннісного ставлення до себе і активної громадянської позиції;

дозволить навчаючись розвивати соціальні навички і підвищити соціальну компетентність; крім цього підготує до прийняття рішень при створенні певних проблемних ситуацій .

Підлітки прагнуть до об'єднання в групи в тому випадку, якщо припускають в перспективі цікаве життя, можливість вирішувати існуючі проблеми. Свідомість приналежності до групи, почуття солідарності дає їм відчуття психологічного комфорту, стійкості, благополуччя і формує почуття відповідальності як за себе, так за інших. У цьому і полягає актуальність і ефективність учнівського самоврядування [11].

Учнівське самоврядування – форма реалізації підлітками права на участь в управлінні освітніми організаціями, що уможливорює участь учнів у вирішенні питань щодо організації навчально-виховного процесу спільно з педагогічним колективом і адміністрацією установи; право, яким володіють в школі учні на урахування їх думки в управлінні тією освітньою організацією, де вони навчаються. Класне учнівське самоврядування – це система залучення школярів до соціально значущої діяльності; система органів самоврядування класного колективу, що діє за принципом співтворчості з класним керівником.

До завдань учнівського самоврядування віднесено: - реалізація права підлітків на участь в процесі управління освітньою установою; - створення умов для самореалізації особистості підлітка (розвиток творчих здібностей, формування самостійності, активності і відповідальності в будь-якому виді діяльності); - визначення організаційної структури учнівського колективу, покликаної реалізувати виявлені потреби і інтереси підлітків; - організація діяльності органів учнівського самоврядування; - виховання позитивного ставлення до загальнолюдських цінностей, норм колективного життя; - підведення підсумків роботи, аналіз її результатів; - формування у підлітків потреби і готовності вдосконалювати свою особистість, створення умов для розвитку здібностей та інтересів членів учнівського колективу, розвиток самостійного мислення і самосвідомості, соціальних компетенцій, громадянської позиції, громадянської відповідальності; - створення системи самоврядування яка забезпечує соціалізацію

кожного учня; - організація групової, колективної та індивідуальної діяльності, що залучає підлітків в суспільно-цілісні відносини [19].

Зміст роботи органів самоврядування визначається провідними видами діяльності, характерними для організації позакласної роботи школі, серед яких: пізнавальна діяльність – предметні тижні, зустрічі з цікавими людьми, інтелектуальні ігри, диспути, конференції, консультації (взаємодопомога учнів у навчанні), розробка проектів і їх реалізація; трудова діяльність – турбота про порядок і чистоту в школі, впорядкування шкільних приміщень, організація чергування; спортивно-оздоровча діяльність – організація роботи спортивних секцій, спартакіад, змагань, спортивних естафет, днів здоров'я; художньо-естетична діяльність – тематичні концерти, фестивалі, свята, конкурси, акції, виставки, зустрічі; інформаційна діяльність – прес-центр (письмова інформація про життя класів школи) [18].

Всі види діяльності плануються самими учнями, в процесі реалізації запланованих дій учням надається допомога, як на рівні класу так і на загальношкільному рівні.

Структура учнівського самоврядування підпорядкована двом принципам: існуючій системі учнівського самоврядування в даному навчальному закладі і віковим особливостям учнів конкретного класу. Найбільш ефективними органами класного самоврядування можуть бути тимчасові мікроколективи (під керівництвом реального лідера), які обираються на навчальне півріччя. Якщо в навчальному закладі існує загальна система учнівського самоврядування, то до її складу входять представники кожного класу (лідери класу, голови класної ради та ін.).

Система шкільного самоврядування характеризується двома рівнями. Перший рівень – індивідуальний, окремі підлітки, які мають право обирати і бути обраними до органів учнівського самоврядування, активно беруть у ньому участь, класи, які вибирають зі свого числа представника в органи учнівського самоврядування, і які висувають кандидата в Голови учнівського самоврядування. До соціально-педагогічних завдань індивідуального рівня самоврядування

відносять: стимулювання самостійної діяльності та ініціативи підлітків під керівництвом класних керівників; створення умов для реалізації творчого потенціалу кожної особистості; виховання відповідальності за доручені справи; забезпечення відносин співробітництва між вчителями та підлітками. Другий рівень складає шкільне самоврядування. Вищим органом самоврядування школи є Рада школи. Рада займається законотворчою діяльністю, проводить спільні засідання із залученням громадськості, до функцій якої входить планування і відстеження поточних справ. Голова Ради учнівського самоврядування – регламентує і відстежує роботу органів учнівського самоврядування [41].

До соціально-педагогічних завдань загальношкільного учнівського самоврядування відносять: формування активу школи, аналіз результативності роботи активу; допомога в розробці пропозицій учнівського колективу щодо вдосконалення навчально-виховного процесу; розвиток інтересу до навчання, до спільної діяльності на благо школи; демократизація і вдосконалення навчально-виховного процесу.

Найбільш ефективну структуру класного самоврядування можна схарактеризувати наступними компонентами: 1. Мікрогрупа (два-три підлітки) за видами діяльності або сектору учнівської ради класу. Такими секторами можуть бути: сектор «Навчання і дисципліна» (відповідальні за якість навчання учнів, відвідування навчальних занять, стан дисципліни, чергування по школі та ін.); сектор «Трудова діяльність» (відповідальні за організацію господарського життя класу, прибирання приміщень і дрібний ремонт); сектор «Дозвілля» (відповідальні за організацію культурно-дозвіллевої діяльності класу); сектор «Спорт і здоров'я» (відповідальні за організацію спортивного життя класу); сектор «Класна редколегія» (художник, журналіст, оформлювачдизайнер). У кожній мікрогрупі обирається лідер-голова, керівник, відповідальний тощо. 2. Учнівська рада класу яка формується з лідерів мікрогруп (секторів). Учнівська рада класу сприяє виконанню рішень класних зборів і органів учнівського самоврядування школою, організовує самообслуговування учнів та надає необхідну допомогу класному керівнику. Вона є сполучною ланкою між класним колективом і органами

державно-громадського управління школою і адміністрацією школи, забезпечує дисципліну і порядок у класі та спільно з класним керівником організовує культурно-дозвільної діяльності класу. Учнівська рада класу організовує допомогу в навчанні учням, які мають проблеми, спільно з класним керівником (класним батьківським комітетом) готує і проводить класні збори та інші класні заходи. За необхідності рада класу може створювати свої комісії з окремих напрямів діяльності (наприклад, тимчасові поради колективних творчих справ). Рада класу може також складатися тільки з одних лідерів, тобто відповідальних за певний вид діяльності: відповідальний за навчання і дисципліну, завгосп, староста, культмасовик-вітівник, редактор стінний друку та ін. 3. Вищим органом класного учнівського самоврядування є класні збори, які проводяться за необхідності, але не рідше одного разу на два місяці. Класне самоврядування висвітлює головні питання життєдіяльності класу і приймає необхідні рішення, обговорює і затверджує запропонований класним керівником і радою класу план позакласної (культурно-дозвільної) роботи на навчальний семестр (навчальний півріччя або на місяць) та вносить пропозиції щодо поліпшення навчально-виховного процесу, структури органів класного самоврядування [44].

Класне самоврядування затверджує структуру класного учнівського самоврядування, відповідальних за сектори (посадових осіб з числа учнів) і склад учнівської ради класу, регулярно заслуховує стислі звіти членів учнівської ради класу та спільно з батьківським комітетом класу приймає рішення про витрачання зароблених класним колективом грошей.

Таким чином, класне учнівське самоврядування – це спільна творчість вчителя і підлітків. Важливо, щоб структура класного самоврядування була дієвою, а не тільки відзначалася на папері; не надто громіздкою, задовольняла і підлітків, і класного керівника, була реальною допомогою вчителям і формою життєдіяльності класного колективу, при якій підлітки реально отримують досвід соціально-значущої та патріотичної діяльності. Бажано, щоб органи класного учнівського самоврядування переобиралися один раз в навчальне півріччя. Це необхідно робити з метою виховання відповідальності за доручену справу та надання

можливості кожному учневі бути обраним до органів класного учнівського самоврядування.

До основних форм учнівського самоврядування відносять: засідання Ради учнівського самоврядування; участь в роботі зборів; участь в роботі учнівських та батьківських зборів; проведення благодійних та інших акцій; проведення соціологічних опитувань; участь в роботі творчих груп; проведення круглих столів; організація і проведення дозвіллевих заходів; організація і проведення спортивних змагань. Методами діяльності учнівського самоврядування можуть бути: суспільне доручення, громадська думка, позитивне стимулювання, авансування довіри, традиції і ритуали, особистий приклад, метод переконувати, гра, відповідальна порука.

2.4. Організація учнівського самоврядування для формування соціальної активності підлітків

Навчально-виховний процес та соціальний устрій школи мають забезпечувати активне освоєння навичок соціальної активності, формування соціальної компетентності і громадянської відповідальності. Для цього в загально-освітніх навчальних закладах повинні створюватися умови для творчого розвитку особистості, формування навичок висловлювати власну думку та публічних виступів перед малою і великою групами, умінь вирішувати конкретні проблеми учнівського співтовариства. Всі ці вміння і навички формуються в процесі участі учнів в реальному управлінні школою, тобто в учнівському самоврядуванні.

Учнівське самоврядування є однією з основ створення в освітній установі державно-громадської системи управління освітньою установою, яка передбачає розвиток вітчизняної освіти як відкритої і єдиної державно – громадської системи. Учнівське самоврядування – спосіб організації життя колективу, що передбачає активну участь підлітків у прийнятті і виконанні рішень для досягнення суспільно значущих цілей. Воно є методикою залучення учнів до організації спільної діяльності та реалізації свого права на активну участь в управлінні справами школи. Учнівське самоврядування доречно розглядати як форму продуктивної співпраці педагогів та учнів, як спосіб вияву організаторських і виконавських

здібностей та можливостей підлітків у різних видах діяльності, спілкування та відносин, як засіб вироблення управлінських навичок і вмінь.

Організація учнівського самоврядування в загальноосвітньому навчальному закладі є важливою умовою раціоналізації в керуванні шкільним життям на основі якнайширшого залучення дітей до цього ефективного процесу. Самоврядування у шкільному колективі (класі) – це згуртовані з дорослими членами шкільного співтовариства (батьками, педагогами) дії підлітків з планування, організації та аналізу життєдіяльності у школі (класі), спрямовані на створення сприятливих умов для спілкування і розвитку учнівського загалу, вирішення інших соціально важливих педагогічних завдань. Провідною функцією шкільного колективу має бути створення умов для особистісного зростання його членів. Участь школярів у роботі органів учнівського самоврядування допомагає сформувати такі якості як самостійність, активність, відповідальність, ініціативність, дисциплінованість, організованість. Без самоврядування неможливо налагодити дисципліну та порядок у школі, створити належні умови для професійного та особистісногромадянського самовизначення учнів. Учніське самоврядування дозволяє підліткам розширити простір для виявлення своєї активності. Воно не повинно обмежуватись стінами школи. Виконання постійного чи тимчасового доручення може відбуватися там, де є можливим та педагогічно доцільним виявлення і розвиток соціально цінних прагнень дітей.

З метою досягнення зазначених вище цільових орієнтацій необхідно дотримуватись науково обґрунтованих принципів організації учнівського самоврядування, серед яких: змістовне та діяльне наповнення роботи органів учнівського самоврядування; соціальна значимість діяльності органів учнівського самоврядування; відповідність змістовного та організаційноструктурного компонентів самоврядування рівню розвитку учнівського колективу; взаємозв'язок функцій, повноважень, реальних прав, можливостей органів учнівського самоврядування; добровільність та виборність органів учнівського самоврядування; ініціатива, самодіяльність та творчість дітей; гласність та актуальність прийнятих рішень, колегіальність їх розробки; поєднання діяльності

постійних і виборних органів учнівського самоврядування, послідовність і систематичність їх роботи; обов'язкове представництво класних колективів в органах шкільного самоврядування; взаємодія всіх органів учнівського та шкільного самоврядування; співробітництво дітей та дорослих (педагогів та батьків) у процесі підготовки, прийняття та виконання рішень.

Процес організації учнівського самоврядування буде ефективним за умови врахування взаємозумовленості та взаємозв'язку трьох етапів його розвитку. 1. Організаційний етап полягає в здійсненні організаційної роботи, змістом якої передбачається: визначення мети й завдань функціонування учнівського самоврядування; розробка оптимальної структури органів учнівського самоврядування з урахуванням специфіки функціонування загальноосвітнього навчального закладу, інтересів, запитів та потреб учнів; розробка необхідних документів: Положення про діяльність органів учнівського самоврядування, пам'яток, прав та обов'язків органів учнівського самоврядування, планів роботи, змісту тимчасових та постійних доручень тощо; вибір активу на демократичних засадах, чергування творчих доручень учнів та розробка їх змісту.

2. Організація безпосередньої практичної роботи учнівського самоврядування шляхом уточнення функції кожного виконавчого органу та змісту доручень їх членам, з урахуванням прав та обов'язків, організація проведення систематичного навчання активу з питань планування, проведення засідань, рейдів, чергувань тощо.

3. Постійне вдосконалення організаційної культури учнів, розширення ролі учнівського самоврядування в житті школи, набуття представниками активу досвіду здійснення організаторської роботи. Координатор (соціальний педагог) діяльності учнівського самоврядування за сприяння адміністрації школи спільно з педагогічним колективом створює умови для постійного пошуку цікавих форм організаторської роботи, вдосконалення методів роботи з учнівським активом, структури органів учнівського самоврядування, його моделі. У школі має здійснюватися навчання соціальних педагогів-консультантів, які відповідають за надання методичної допомоги органам учнівського самоврядування, учням-

лідерам, учням-волонтерам, класним керівникам з проблеми організації цікавих справ, акцій, навчання учнівського активу тощо [58].

Важливою умовою ефективності педагогічного керівництва учнівським самоврядуванням є постійний пошук цікавих та змістовних форм організаторської діяльності учнів. Основними завданнями педагогічного керівництва учнівським самоврядуванням є: - визначення системи органів учнівського самоврядування в класах (школі) та уповноважених осіб з числа учнів; - передавання учням досвіду організаторської роботи; - залучення учнів до самоуправлінської діяльності в класі та шкільному колективі; - надання представникам учнівського активу щоденної навчально-методичної допомоги [60].

Учнівське самоврядування ефективно функціонуватиме за таких педагогічних умов: - усвідомлення адміністрацією школи та кожним членом учительського та батьківського колективу педагогічних можливостей дієвого учнівського самоврядування; - чіткий розподіл обов'язків між членами педагогічного колективу щодо надання необхідної допомоги учням у процесі організації різних справ; - організація системи роботи органів учнівського самоврядування у межах школи (вимоги, пам'ятки, графіки навчання активу та проведення навчання у школі організаторської майстерності, лідерів, вожатих, ігротехніків, ведучих, волонтерів тощо); - організація органами учнівського самоврядування системи змагання (визначення видів діяльності, з яких організовується змагання, розробка умов та критеріїв оцінювання діяльності, забезпечення гласності засобами стінної преси, випуску бюлетенів, радіогазет тощо); - розробка системи стимулювання, заохочення та нагородження класних колективів, творчих груп, органів учнівського самоврядування, учнів-лідерів, вчителів-консультантів тощо [61].

Шляхами підвищення активності та ролі учнівського самоврядування визначають: 1. Надання учням більшої самостійності в організації колективної творчої діяльності. 2. Активне залучення учнів до всіх сфер життя шкільного колективу. 3. Поєднання самодіяльності учнів з наданням допомоги дорослими. 4. Збагачення життєвих цілей і внутрішнього духовного світу кожного члена шкільного колективу шляхом виявлення та реалізації привабливих соціально-

колективних ініціатив. 5. Надання учням реальних прав та обов'язків. 6. Повага педагогів до самостійних думок представників і рішень органів учнівського самоврядування. 7. Виявлення справжніх лідерів, залучення їх до активної громадської діяльності. Дотримання принципу: жодного підлеглого – всі організатори та відповідальні виконавці. 8. Кваліфікована, тактовна педагогічна допомога представникам учнівського активу. 9. Розширення меж гласності учнівського самоврядування, відкритий характер роботи всіх органів учнівського самоврядування. Важливим критерієм ефективності учнівського самоврядування є: сформованість елементарного рівня організаційної культури учнів-лідерів (відповідальність, організованість, цілеспрямованість, емоційна єдність, дисциплінованість, багатий внутрішній духовний світ, потреба у творчості та виявленні ініціативи). Реалізація означеного завдання є можливою за умови визнання дорослими самоврядування як школи підготовки юних організаторів, управлінців, участі всіх членів колективу в обговоренні завдань; застосування практики переходу колективу від організації простих справ до дедалі складніших з урахуванням творчих можливостей колективу; неприйняття рішення без обговорення всіх запропонованих учнями альтернатив.

Самоврядування, з одного боку, виконує функції внутрішньої самоорганізації учнів школи, а з іншого – має вигляд моделі майбутньої поведінки громадян України в умовах відкритого суспільства і, таким чином, сприяє реалізації завдань громадянської освіти. До перешкод розвитку учнівського самоврядування відносять: – консерватизм мислення значної частини вчителів; – відсутність підтримки з боку адміністрації; – небажання певної групи дорослих делегувати частину своїх прав дітям для участі в управлінні навчальним закладом; – взаємодія з дорослими на рівні підпорядкування, а не на рівні партнерства; – відсутність системи навчання координаторів дитячого руху; – пасивність учнів; – низький рівень поінформованості молоді щодо програм та проектів; – низький рівень розвитку учнівської соціальної компетентності та відповідальності, необхідної для прийняття рішень; – відсутність чіткого розподілу обов'язків між органами

учнівського самоврядування; – низький рівень обізнаності учнями своїх прав та обов'язків [57].

Підліткам потрібно активніше доручати серйозні справи, адже громадська інфантильність призводить до інтелектуальної обмеженості. На даний час, головним завданням учнівського самоврядування є виховання взаємин, які дозволяють особистості вже в підлітковому віці безпосередньо спілкуватися з суспільством, відчувати себе активним учасником громадського життя. З метою реалізації зазначеного вище завдання доцільно розробити заповіді учнів школи, враховуючи специфіку конкретного навчально-виховного процесу. При організації самоврядування, важливий розвиток активності всіх членів учнівського колективу, покладання повноважень і зміна лідерів. У школі повинна бути створена обстановка, при якій кожен підліток відчуває причетність до вирішення головних завдань, що стоять перед педагогами і учнями.

Розвиток самоврядування допомагає їм відчути всю складність соціальних відносин, сформуванню соціальної позиції, визначити свої можливості в реалізації лідерських функцій. Сучасний підхід до розуміння сутності розвитку самоврядування передбачає створення умов для соціального становлення учнів, що забезпечується включенням їх у вирішення складних проблем взаємин, що складаються в колективі. Через свою участь у вирішенні проблем школярі розвивають у себе якості, необхідні для подолання труднощів соціального життя. Від ставлення підлітків до цілей спільної діяльності залежить їх позиція в рішенні управлінських проблем.

Необхідно відзначити, що типовою помилкою педагогів – організаторів учнівського самоврядування є така взаємодія з учнями, коли педагог, поставивши собі за мету перед учнівським колективом, як правило, прагне до того, щоб вона обов'язково була їм прийнята. Досягнувши це, він часто сам стає організатором її реалізації, висунувши в якості єдиного можливого свій варіант її досягнення. Самоврядування ж розвивається тільки тоді, коли учні опиняються в ситуації вибору і самі визначають шляхи вирішення поставленої проблеми. Саме прийняття рішення є ключовим для формування мотиву групової дії. Підведення підсумків,

групова рефлексія дозволяють підвести учнів до нової мети спільної діяльності, при цьому на наступних етапах з кожним циклом вони все більш самостійною визначають мету, яку реалізують згодом дитячим колективом.

Самоврядування може розвиватися практично у всіх видах діяльності учнів. Воно розвивається швидше там, де більш яскраво виражена сфера інтересів підлітків. Прояви самоврядування можуть бути найрізноманітнішими, але всіх їх має об'єднувати одне: діяльнісний підхід до структури органів управління. Спочатку треба захопити учнів будь-якою суспільно значущою справою, а потім створити відповідний орган самоврядування для її організації.

Таким чином, з'являється нова ділянка роботи – утворюється новий орган самоврядування. Важливим є розуміння того, що розвиток учнівського самоврядування в загальноосвітньому закладі, суттєво залежить від директора і його заступників. Їх зацікавленість, шанобливе ставлення до органів самоврядування, їх представникам, розуміння важливості їх різноманіття, вміння знайти компромісне рішення, матеріальна і моральна підтримка педагогів, учнів і батьків, активно включених в самоврядування, все це є важливою умовою створення в школі ефективної системи самоврядування, де реальну роль відіграють всі учасники освітнього процесу [33].

Директор загальноосвітнього закладу відповідає за розробку стратегії виховного процесу, включаючи діяльність учнівського самоврядування. Крім того директор регулює процеси створення правової бази та матеріальнотехнічного забезпечення функціонування учнівського самоврядування. Заступник директора з виховної роботи бере активну участь в розробці концепції та програми розвитку учнівського самоврядування, займається питаннями методичного забезпечення і навчання активу підлітків.

Дуже важливо, щоб заступник директора співпрацював з класними керівниками, обираючи разом з ними відповідний варіант самоврядування для кожного класу у відповідності до загальношкільної моделі самоврядування. Педагог-організатор займається практичними питаннями, підтримуючи органи учнівського самоврядування як на рівні загальноосвітнього закладу, так і на рівні

первинних колективів. Це один з найважливіших фахівців, безпосередньо реалізують виховні програми різної спрямованості в загальноосвітньому закладі. У його функціонал, як правило, входить координування діяльності дитячих і молодіжних громадських об'єднань, що діють в загальноосвітньому закладі, їх взаємодія з учнівським самоврядуванням.

Класний керівник має можливість вивчити інтереси учнів, знайти шлях індивідуальної підтримки кожного і вирішувати ті проблеми, які виникають у класному колективі. Педагог, який володіє соціально-психологічними знаннями здатний надати підтримку своїм колегам у реалізації принципів самоврядування в різних сферах шкільного життя (організація дозвілля, спорт, ЗМІ тощо). Соціальний педагог покликаний зіграти особливу роль у розвитку учнівського самоврядування. Завдяки своїм професійним знанням, він може допомогти виявити лідерські, організаторські здібності дітей, організувати постійно діючу систему соціально-педагогічної підтримки активістів самоврядування; консультувати класних керівників, педагогів і адміністрацію з різних проблем, що виникають у процесі організації учнівського самоврядування. Учитель-предметник вносить свій вклад у розвиток учнівського самоврядування, консультуючи школярів за профілем свого предмета, наприклад, під час підготовки чергового заходу, що проводиться силами активу учнів (вікторина, олімпіада, конкурс тощо), при підготовці нормативних актів. За бажанням, він може внести освітні елементи, змістовно пов'язані з учнівським самоврядуванням у проведенні конкретних уроків. Вчителі суспільствознавства, історії та права мають можливість опрацювати питання про включення проблем, пов'язаних з самоврядуванням, в навчальні курси. Крім того вчитель має можливість безпосередньо включитися в самоврядування загальноосвітнього закладу в якості звичайного учасника.

Таким чином, в ефективній системі самоврядування загальноосвітнім закладом, одним із завдань якого є активізація учнівського самоврядування, бере участь в тій чи іншій мірі майже весь педагогічний колектив. Для створення органів самоврядування необхідно знайти сфери шкільної діяльності корисні для школи і значущі для підлітків. Зробити їх емоційно насиченими і цікавими та надати

педагогічну підтримку і допомогу. Педагоги повинні поділитися реальною шкільною владою з учнями, тобто делегувати повноваження. До сфер шкільної діяльності, які можна делегувати учнівському самоврядуванню можна віднести: 1. Дозвілля (шкільні вечори, дискотеки, свята, колективні творчі справи тощо). 2. Діяльність цивільно-патріотичної спрямованості: клуби, прес-конференції, зустрічі з політиками та іншими цікавими людьми. 3. Діяльність шкільної преси: газети, радіо, шкільне телебачення, реклама. 4. Спорт і спортивні заходи. 5. Трудова діяльність (чергування, генеральні прибирання, ремонт приміщень, меблів, робота на пришкільній території). 6. Виробнича діяльність (праця на землі, в теплицях, на шкільних тваринницьких фермах і контроль над заробленими коштами, доходами, розподілом, стимулюванням). 7. Шефська робота з людьми похилого віку, хворими людьми, ветеранами війни і праці. 8. Ремонт, прибирання шкільних приміщень, території, самообслуговування в їдальні. 9. Реальна участь в роботі педради, конференцій, батьківських комітетів тощо [39].

Вчити самоврядуванню – значить створювати колективну перспективу і планувати шляхи її реалізації, вчити кожного оцінювати результати цієї діяльності і виробляти загальну оцінку. Це означає вчити підлітків бачити в кожній людині особистість, яка по-своєму реагує на дійсність, має свої індивідуальні смаки і потреби і розраховує на уважне і дбайливе ставлення. Для вирішення цих завдань можуть бути використані рольові ігри «День дублера», «День самоврядування в школі» та ін. Для педагога-організатора важливо постійно відстежувати, як розвивається самоврядування в класах і школі. Для цього можна провести опитування учнів. У роботі з дітьми з організації учнівського самоврядування важливі: суть справи, позиція вчителя, реальні повноваження учнів. Учні самоврядування є там, де підлітки відчують себе господарями школи, відповідальними за що відбуваються в ній події, де вони проявляють ініціативу і творчість в удосконаленні власного життя, прагнуть до кращого її організації, де кожному є діло до кожного.

Організувати в школі самоврядування – значить зробити всіх дітей організаторами шкільного життя, щоб вони відчували себе господарями і діяли як

господарі. При цьому встановити правильне співвідношення педагогічного керівництва, самоврядування, саморегуляції і співуправління в процесі педагогічного управління, добитися їх оптимального співвідношення, встановити зв'язок между ними – головна задача управління школою. Важливою особливістю діяльності соціального педагога, класних керівників та педагогів є забезпечення підлітків можливістю участі в різноманітних видах діяльності, які відповідають їх інтересам і схильностям, а також надання їм соціальних і моральних гарантій на розвиток задатків, здібностей, талантів, обдарувань. Не менш важливим специфічним напрямом є захист особистої цінності і гідності вихованців, захист їх від авторитаризму, принижень і образ. Потрібно створити в установі сприятливу і комфортну для дитини атмосферу, відстежувати, щоб права учнів відповідали їх обов'язкам, а практична роль підлітка відповідала його статусу.

Учнівське самоврядування функціонує на основі теорії управління соціальними об'єктами і процесами. Основними функціями соціального управління є: аналіз, планування, організація, контроль, регулювання (корекція) і знову аналіз. Зазначені функції реалізуються протягом одного місяця і потім повторюються знову, тобто складають управлінський цикл. Збір інформації та її аналіз (проводиться учасниками Ради, головою і педагогом-організатором). Планування (проводиться учасниками Ради, коригується і доповнюється Головою ради, педагогом-організатором).

Організація, тобто підготовка учнів до діяльності (здійснюється педагогом-організатором і класними керівниками). Контроль (проводиться Головою ради, педагогом-організатором). Для зростання активності дитячого колективу вирішальну роль відіграє стиль взаємин дорослих і підлітків, важливими рисами якого є віра в сили учнів, прагнення розвивати і максимально використовувати їх ініціативу, самодіяльність, виховувати їх самостійність у вирішенні всіх питань життя колективу.

Там, де підлітки не є організаторами, натомість грають в засідання, рішення і протоколи, немає справжнього учнівського самоврядування. Чинний орган учнівського самоврядування – ініціатор всіх творчих справ, він звітує перед своїми

товаришами за виконану роботу, якщо член учнівського колективу самоврядування не справляється зі своєю роботою, то в будь-який момент він переобирається або замінюється гідною кандидатурою. Учнівське самоврядування вимагає обов'язкового взаємодії підлітків і педагогів. Діти потребують допомоги дорослого, особливо якщо у них є проблеми в міжособистісних взаєминах. Саме соціальний педагог, що володіє педагогічним досвідом і психологічними знаннями, може вчасно запобігти конфлікту в колективі, направити дитячу діяльність в потрібне русло, допомогти дитині у вирішенні його проблем, в бажанні самоствердитися. Саме допомогти, а не виконати за учнів роботу, інакше вони будуть ставитися до своєї посади формально. Щоб підлітки дійсно стали організаторами певних видів роботи, недостатньо просто надавати їм права, необхідно їх навчити виконувати свої обов'язки, користуючись своїми правами.

Для цього учасників самоврядування ознайомлюють і привчають використовувати у своїй діяльності нормативні документи, які регулюють питання шкільного самоврядування, серед яких: Статут школи, Положення про учнівське самоврядування, Конвенція про права дитини, Конституція України, Закон про освіту, Загальна декларація прав людини, локальні акти, що регламентують діяльність школи. У процесі співпраці важливо здійснювати методичний супровід учнівського самоврядування, використовуючи методи діяльності організації самоврядування, серед яких: громадські доручення, суспільна думка, позитивне стимулювання, авансування довіри, змагання, традиції і ритуали, особистий приклад, метод заохочення учасників діяльності тощо.

Цілісна та безперервна системи учнівського самоврядування можлива, якщо дотримуються умови: організаційна єдність шкільної системи учнівського самоврядування і самоврядування підлітків, міста; єдиний ритм життя і діяльності шкільного колективу підлітків; включення учнівського самоврядування в систему змагання з єдиною системою підведення підсумків і стимулювання учнів; суспільно-корисний характер діяльності підлітків в шкільних структурах органічно поєднується з діяльністю підлітків в мікрорайоні; гласність суспільного життя.

Висновки до розділу 2.

Формування соціально активної особистості дитини виступає як одне з найважливіших завдань педагогіки. Соціальна активність є основною якістю людини, яка забезпечує її самовираження й самореалізацію в соціальних групах, суспільстві загалом. За умови сформованості цієї якості особистість впливає на суспільні відносини, успішно реалізує свою життєву позицію в різних видах соціальної діяльності.

Соціальна активність є характеристикою способу життєдіяльності соціального суб'єкта, що полягає у свідомій спрямованості його діяльності на перетворення соціальних умов відповідно до назрілих потреб, інтересів, в участі у вирішенні актуальних соціальних завдань, в формуванні у себе необхідних соціальних якостей. Через соціальну активність виражається рівень соціальних потенцій суб'єкта, його культура, вміння, знання та навички, здатність охоплювати своєю діяльністю навколишній світ, змінювати його і разом з ним самого себе. На відміну від соціальної пасивності, яка гальмує соціальні реакції людини і відчужує її від суспільних завдань і проблем, соціальна активність є також форма швидкого реагування на зміни в соціальному середовищі, прояви, трансформації та реалізації соціальної енергії.

Аналіз наукової літератури з проблеми підліткового віку дозволяє зробити висновок, що протягом підліткового періоду змінюються і перебудовуються всі колишні відносини підлітка до світу і самого себе, розвиваються процеси самосвідомості і самовизначення, що призводять до тієї життєвої позиції, з якої почнеться його самостійне життя. Низька самооцінка і супроводжуваний їй негативний емоційний фон виступають сильним фактором ризику розвитку кризового стану і саморуйнуючої поведінки.

Підлітковий вік через неоднозначне протікання процесу психологічного статевого дозрівання дитини відноситься до числа кризових, критичних періодів онтогенезу. Підлітковий вік – це період статевого дозрівання, паралельно з яким досягають зрілості й інші біологічні системи організму. Такими науковцями як А. Баллон, Ф. Пиген було визначено, що у підлітковому віці центральним

новоутворенням є самосвідомість, яка набуває у цей період соціалізованого характеру: підліток разом з усвідомленням себе усвідомлює своє призначення, відчуває непереборне прагнення до групування, механізмом якого стає спілкування.

Освітнє середовище відіграє важливу роль у становленні особистості підлітків. Важливим є їх зацікавленість до процесу навчання у іншому випадку можливим є педагогічні ризики. Факторами педагогічного ризику можуть виступати: фактор умов навчання (не ергономічна обстановка класної кімнати, порушення гігієнічних умов в класній кімнаті); фактор навчального навантаження (надмірна навчальне навантаження, невміння розподіляти навчальне навантаження протягом дня, тижня, чверті, навчального року); фактор взаємин (особливо взаємини педагога з підлітком і його батьками, об'єктивність отриманих учнем оцінок).

У підлітковому віці підвищується значимість спілкування з однолітками. У них змінюються інтереси, тому традиційний урок і методи викладання не в повній мірі задовольняють пізнавальну активність учнів. Вікові особливості старших підлітків є умовами участі в проектній діяльності.

Учнівське самоврядування є особливим освітнім простором, спроектованим як середовище педагогічно організованих актів розвитку дитини. Основними характеристиками учнівського самоврядування визначають: добровільність, залучення підлітків до варіативних видів соціально значимої діяльності; наявність оптимістичної стратегії до визначенні соціально значимих і особистісно орієнтованих задач; можливість опанування навичками конструктивної взаємодії; набуття досвіду діяльнісного патріотизму, відповідальності; моделювання життєвих ситуацій, у яких виявляються, виробляються і формуються позитивні, соціально значимі якості особистості. До основних функцій учнівського самоврядування відносять: соціалізуючу, допоміжну організаційно-практичну, компенсаційну та інноваційну функції.

До основних форм учнівського самоврядування відносять: засідання Ради учнівського самоврядування; участь в роботі зборів; участь в роботі учнівських та батьківських зборів; проведення благодійних та інших акцій; проведення

соціологічних опитувань; участь в роботі творчих груп; проведення круглих столів; організація і проведення дозвіллевих заходів; організація і проведення спортивних змагань. Узагальнення й систематизація теоретичного матеріалу та практичного досвіду формування соціальної активності підлітків та застосування у цьому напрямі учнівського самоврядування дали змогу запропонувати методичні рекомендації, щодо організації учнівського самоврядування для формування соціальної активності підлітків. Ключовими рекомендаціями визначаємо: дотримання науково обґрунтованих принципів організації учнівського самоврядування; врахування взаємозумовленості та взаємозв'язку етапів розвитку учнівського самоврядування; розуміння сфер шкільної діяльності, які можна делегувати учнівському самоврядуванню (дозвілля, спортивні заходи; трудова діяльність; участь в роботі педради, конференцій, батьківських комітетів тощо); створення педагогічних умов (усвідомлення педагогічних можливостей дієвого учнівського самоврядування; чіткий розподіл обов'язків між суб'єктами учнівського самоврядування; організація системи роботи органів учнівського самоврядування у межах школи; організація органами учнівського самоврядування системи змагання; розробка системи стимулювання, заохочення та нагородження учасників учнівського самоврядування).

РОЗДІЛ III. ЕМПЕРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ЯК ФАКТОРА РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОСОБИСТОСТІ СТАРШЕКЛАСНИКА

3.1. Програма дослідження

Проблема формування та розвитку соціальної активності старшокласника визначили мету експериментального дослідження – виявлення умов, які сприяють розвитку соціальної активності старшокласника та розкриттю його соціального потенціалу. Психологічна зрілість визначається за рівнем розвитку пізнавальної та емоційно-вольової сфер особистості.

Завдання емпіричного дослідження:

1. Підібрати діагностичний інструментарій виявлення соціальної активності старшокласника.
2. Провести емпіричне дослідження соціальної активності підлітків .
3. Визначити рівень розвитку властивостей суб'єкта спілкування, діяльності та самосвідомості та їх прояви у реальній соціальній активності підлітка.

База дослідження: Одеська загальноосвітня школа № 39 I – III ступенів з професійним навчанням Одеської міської ради Одеської області

3.2. Методи та методики дослідження:

Показники психологічної, соціальної та духовної зрілості особистості учнів досліджуються навчальним процесом за розробленим методичним інструментарієм.

Методи дослідження:

- теоретичні, у тому числі вивчення та аналіз наукової літератури (психологічної, педагогічної, навчально-методичної та довідкової);
- емпіричні (бесіди з дітьми, спостереження, діагностичні завдання; констатуючий, формуючий та контрольні етапи експерименту);
- методи обробки результатів (якісний та кількісний аналіз результатів дослідження).

Пізнавальна сфера особистості досліджується:

за методикою Кемпбела (дослідження Я-концепції),
методикою Дембо – Рубінштейн (дослідження рівня самооцінки) та за
методикою Є. Є. Туніка (дослідження рівня креативності).

Емоційно-вольова сфера особистості досліджується:

за методикою К. Роджерса та Р. Даймонда (дослідження рівня емоційного
комфорту в умовах школи),

за 16-факторним опитувальником Р. Кеттелла (фактори С, G, I, O, Q3, Q4:
емоційної стійкості, нормативності поведінки, чутливості, тривожності,
самоконтролю, напруженості).

Духовна зрілість особистості учнів визначається:

за тестом СЖО Д. О. Леонтьєва (дослідження смисложиттєвих орієнтацій) та за
методикою Шварца (дослідження ціннісних орієнтацій).

Соціальна зрілість особистості учнів досліджується:

За методикою М. І. Рожкова (дослідження рівня соціалізованості, соціальної
активності та автономності).

Методика реєстрації соціальної активності підлітка.

Мета: визначення рівня розвитку властивостей суб'єкта спілкування, діяльності та
самосвідомості та їх прояви у реальній соціальній активності підлітка.

Інструкція: реєстрація соціальної активності кожного підлітка проводиться
індивідуально в тому самому встановленому спостерігачем тимчасовому діапазоні
і може проводитись у кілька етапів, на кожному з яких реєструються одиниці лише
одного виду активності, наприклад у діяльності. Для виділення та підрахунку
одиниць активності використовуйте нижче наведену одиницю виміру активності.
Умови обстеження підлітків мають бути однаковими. Активність підлітків не
стимулюється та досліджується у групі.

3.3. Аналіз результатів дослідження

Важливою складовою психологічної зрілості особистості є адекватна
самооцінка, яка свідчить про обізнаність людини відносно своїх особистісних
якостей та властивостей. Рівень самооцінки визначається здатністю людини

адекватно сприймати та оцінювати риси свого характеру, здібності та потенційні можливості, здатністю людини бачити свої слабкі і сильні сторони, усвідомлювати особистісні проблеми та ті зовнішні і внутрішні чинники, які спричиняють виникнення цих проблем. За результатами психологічного дослідження рівня самооцінки за методикою Дембо – Рубінштейн, близько 73 % старших підлітків адекватну самооцінку (табл. 1).

Таблиця 1.

**Результати дослідження рівня самооцінки старших підлітків
за методикою Дембо – Рубінштейн**

Рівні самооцінки	9 клас	10 клас	11 клас
Неадекватно низька	8	11	7
Адекватна	73	72	73
Неадекватно висока	19	17	20

Рівень інтересу, уяви, схильності до ризику як складових пізнавальної сфери особистості старших підлітків охоплюється дослідженням за методикою Є. Є. Туніка інтегральним показником рівня креативності особистості (табл. 2).

Таблиця 2.

**Результати дослідження рівня креативності особистості підлітка за
методикою Є. Є. Туніка**

Рівні			
--------------	--	--	--

креативності	9 клас	10 клас	11 клас
Низький	31	19	15
Середній	55	65	77
Високий	11	12	8

Отже, як видно з табл. 2, спостерігається вікова динаміка зростання середнього рівня креативності:

від 55 % (9-ті класи) до 77 % (11-ті класи).

На основі цих показників ми можемо говорити про зростання рівня особистісної креативності, творчості у процесі навчання та виховання в середньої школи.

Наступною важливою сферою особистості є емоційно-вольова сфера, яка включає сукупність емоцій, почуттів та вольові якості особистості. За результатами дослідження рівня емоційного комфорту старших підлітків за методикою СПА К. Роджерса та Р. Даймонда, близько 89 % ліцеїстів характеризуються середнім рівнем емоційного комфорту, перебуваючи в середньої школи (табл. 3).

Таблиця 3.

Результати дослідження рівня емоційного комфорту старших підлітків за методикою СПА К. Роджерса та Р. Даймонда

Рівні			
--------------	--	--	--

креативності	9 клас	10 клас	11 клас
Низький	13	10	6
Середній	87	90	89
Високий	0	0	5

За результатами дослідження емоційно-вольової сфери особистості старших підлітків за 16-факторним опитувальником Р. Кеттелла (фактори С, G, I, O, Q3, Q4: фактори емоційної стійкості, нормативності поведінки, чутливості, тривожності, самоконтролю, напруженості):

- 63 % мають середній та високий рівні емоційної стійкості та чутливості;
- 51% – тривожні в непередбачуваних ситуаціях;
- 37 % – схильні переживати тривогу щодо можливих невдач;
- 13% – критично сприймають навколишню дійсність та ефективно долають складні життєві обставини;
- 69 % – наполегливі та організовані у ситуаціях, до яких адаптовані;
- 19 % – здатні мобілізуватись перед виконанням поставлених завдань;
- 12 % – неефективно долають перешкоди та розподіляють власний час.

Рівень духовної зрілості особистості характеризується показниками ціннісної сфери, яка досліджувалась за методиками смисложиттєвих орієнтацій (СЖО) Д. О. Леонтєва та ціннісних орієнтацій Шварца.

За результатами психодіагностики за методикою СЖО Д. О. Леонтєва, у старших підлітків домінує середнійрівень за всіма шкалами методики: осмисленості, усвідомленості життя, свідомого прийняття рішень, досягнення

життєвих цілей, інтересу та емоційної насиченості процесу життя, задоволеності результатами власного життя.

Від 9 до 11 класив спостерігається зростання інтернальності та спадання екстернальності особистісного локусу контролю. Це означає, що з дорослішанням учні підліткового та молодшого юнацького віку більше беруть відповідальність на себе за події у власному житті, а не звинувачують у своїх негараздах батьків, вчителів чи життєві обставини .

За результатами дослідження ціннісних орієнтацій за методикою Шварца, у підлітків переважають індивідуалістичні цінності (самостійність, гедонізм, досягнення) на противагу консервативним цінностям (традиція, конформність). Цінності безпеки і доброти займають середні позиції у градації цінностей .

Старши підліткі у своїх ціннісних орієнтаціях схильні до відкритості, змін та самореалізації однак мають менше виражені цінності безпеки та самотрансцендентності.

У старших підлітків система ціннісних орієнтацій не містить у собі взаємовиключних цінностей. Переважна частина ліцеїстів мають середні та високі показники осмисленості життя, тобто вони свідомо та осмислено підходять до прийняття життєво важливих рішень. Такими є характеристики духовної зрілості ліцеїстів.

Рівень соціальної зрілості особистості старших підлітків характеризується показниками діяльнісної сфери, яка досліджувалась за методикою вивчення рівня соціалізованості особистості М. І. Рожкова.

Діяльнісна сфера особистості більшості старших підлітків характеризується середнім ступенем розвитку адаптивності, соціальної активності та автономності особистості.

Близько 71 % старших підлітків мають середній рівень соціальної адаптованості, близько 85 % є соціально автономними, тобто приймають самостійні, незалежні рішення та

близько 85 % демонструють соціальну активність в повсякденному житті.

Такими є характеристики соціальної зрілості учнів.

На основі результатів емпіричного дослідження психологічної, соціальної та духовної зрілості особистості старших підлітків , можемо зробити такі загальні висновки:

- мотиваційно-ціннісна сфера більшості (89%) старших підлітків характеризується середнім та високим рівнем розвитку смисложиттєвих орієнтацій та загальним рівнем осмисленості життя, відсутністю суперечливих цінностей у системі ціннісних орієнтацій;
- у когнітивній сфері близько половині старших підлітків притаманне чітке та усвідомлене уявлення про себе як про особистість, близько 73 % старших підлітків мають адекватну самооцінку, близько 80 % старших підлітків вирізняються середнім та високим рівнем особистісної креативності;
- в емоційно-вольовій сфері більшості старших підлітків притаманний середній та високий рівень розвитку саморегулювання та самоконтролю, що забезпечує високий рівень емоційної стабільності;
- діяльнісна (операційна) сфера переважної більшості старших підлітків характеризується середнім та високим ступенем розвитку адаптивності, соціальної активності та автономності особистості;
- у віковому розрізі за більшістю параметрів спостерігається тенденція до зростання.

Висновки до розділу 3

Ступінь соціальної активності підлітків обумовлений певною мірою: мобільністю суб'єкта; розмаїттям сфер та способів його діяльності; усвідомленням суспільної значущості певної діяльності; використанням досвіду інших; креативним підходом до вирішення поставлених завдань.

Узагальненими критеріями сформованості соціальної активності підлітків більшість науковців визнають: зміст і норми діяльності; спрямованість соціальної орієнтації підлітків; мотиви, кількісні та якісні показники суспільно-громадської діяльності підлітків; міру її інтенсивності; почуття відповідальності.

Для виховання соціальної активності необхідно щоб у кожного підлітка була присутня суб'єктна - внутрішня активність. Завдяки суб'єктної активності виявляються всі найважливіші соціальні якості особистості: індивідуальність, заповзятливість, ініціативність, конкурентоспроможність, що сприяє вихованню внутрішньої соціальної активності особистості.

Соціальна активність підлітка визначена як прагнення і вміння діяти на користь інших, громади, суспільства. Це інтегрована особистісна якість, що характеризує міру інтенсивності, напруженості, темпу здійснення суспільно значимої діяльності. Соціальна активність підлітка відображає його потребу у саморозвитку, самозміні, спрямована на самовизначення його у світі і прийняття світу в собі. Соціальна активність підлітка є складовою його соціального становлення, утвердження себе як члена певної спільноти, суспільства. Найважливішими компонентами соціальної активності підлітка ми вважаємо суспільно-громадську, комунікативну, екологічну, трудову, художньо-творчу та інші види діяльності.

На основі результатів емпіричного дослідження психологічної, соціальної та духовної зрілості особистості старших підлітків , можемо зробити такі загальні висновки:

- мотиваційно-ціннісна сфера більшості (89%) старших підлітків характеризується середнім та високим рівнем розвитку смисложиттєвих орієнтацій та загальним рівнем осмисленості життя, відсутністю суперечливих цінностей у системі ціннісних орієнтацій;
- у когнітивній сфері близько половині старших підлітків притаманне чітке та усвідомлене уявлення про себе як про особистість, близько 73 % старших підлітків мають адекватну самооцінку, близько 80 % старших підлітків вирізняються середнім та високим рівнем особистісної креативності;
- в емоційно-вольовій сфері більшості старших підлітків притаманний середній та високий рівень розвитку саморегулювання та самоконтролю, що забезпечує високий рівень емоційної стабільності;

- діяльнісна (операційна) сфера переважної більшості старших підлітків характеризується середнім та високим ступенем розвитку адаптивності, соціальної активності та автономності особистості;
- у віковому розрізі за більшістю параметрів спостерігається тенденція до зростання.

ВИСНОВОК

Формування соціально активної особистості є складною і багатогранною проблемою. Соціальна активність – динамічне утворення, яке залежить від співвідношення між соціальними обов'язками особистості у суспільно значущій діяльності та суб'єктивними установками на діяльність. Її розвиток відбувається через систему зв'язків людини з навколишнім соціальним середовищем у процесі пізнання, діяльності і спілкування.

Соціальна активність проявляється, як здатність діяти свідомо, не тільки пристосовуючись до зовнішнього середовища, але й цілеспрямован змінюючи його. Соціальна активність особистості втілюється в реальних діях, вчинках, виявляється в повсякденній поведінці. Одне з визначальних умов і засобів розвитку соціальної активності є забезпечення єдності навчання і виховання, взаємозв'язку навчальної, позакласної та позашкільної роботи. Саме соціальна активність більшою мірою і відображає суть соціального розвитку людини і одночасно його позицію у відносинах з іншими людьми.

Передумовою соціальної активності є усвідомлений вибір особистістю участі в суспільному житті. Соціальна активність реалізується у відповідних соціальних знаннях і навичках. Вона є основною якістю людини, яка забезпечує її самовираження й самореалізацію в соціальних групах та суспільстві загалом. За умови сформованості цієї якості особистість впливає на суспільні відносини, успішно реалізує свою життєву позицію в різних видах соціальної діяльності.

Визначено сутність поняття «соціальна активність підлітків», під якою розуміємо динамічне утворення, суб'єктом-носієм якої виступає людина; яке має різну ступінь прояву та залежить від співвідношення між соціальними обов'язками особистості у суспільно значущій діяльності та суб'єктивними установками на діяльність; її розвиток відбувається через систему зв'язків людини з навколишнім соціальним середовищем у процесі пізнання, діяльності і спілкування. Соціальна активність проявляється, як здатність діяти свідомо, не тільки пристосовуючись до зовнішнього середовища, але й цілеспрямовано змінюючи її. У практичному житті

вона виступає як діяльність в організації та координації активності індивідів, в освоєнні ними зовнішнього середовища.

Підлітковий вік через неоднозначне протікання процесу психологічного дорослішання і статевого дозрівання дитини відноситься до числа кризових, критичних періодів онтогенезу. Підлітковий вік є періодом переходу від дитинства до дорослості. Центральним його утворенням є внутрішнє самовідчуття підлітка дорослим та вимога до оточуючих сприймати і ставитися до нього як до дорослої людини.

Однією з яскравих особливостей підліткового віку є особистісна нестабільність, що виявляється в афективній «вибуховості», частих змінах настрою, суперечливості, нестійкій поведінці, впаданням в крайності. Підліток надзвичайно схильний до зовнішніх впливів, і ця залежність від зовнішніх впливів може породжувати серйозні соціальні проблеми (делінквентна поведінка, рання алкоголізація, наркоманія, суїциди).

Підлітковий вік відіграє важливу роль в загальному процесі становлення людини як особистості. На основі якісно нового характеру, структури і складу діяльності підлітка закладаються основи свідомої поведінки, окреслюється загальна спрямованість у формуванні моральних уявлень і соціальних установок. Даний період характеризується виходом особистості на якісно нову соціальну позицію, в якій формується її свідоме ставлення до себе як до члена суспільства.

Сучасний підхід до розуміння сутності розвитку самоврядування передбачає створення умов для соціального становлення учнів, що забезпечується включенням їх у вирішення складних проблем взаємин, що складаються в колективі. Через свою участь у вирішенні проблем підлітки розвивають в собі якості, необхідні для подолання труднощів соціального життя.

Соціальний розвиток старших підлітків має бути керованим процесом, який не передбачає маніпулювання їхньою свідомістю, а має на меті створення необхідних умов, добір ефективних засобів, що забезпечують ефективну соціалізацію в процесі навчання й виховання сучасного молодого покоління. Процес виховання соціальної активності підлітків ми розглядаємо як співпрацю вихователя і вихованця з метою

виховання підлітків на основі формування їхнього ціннісного ставлення до суспільства та самого себе, формування соціальної поведінки, що відповідає моральним нормам, принципам та правилам, прийнятим у суспільстві, й ґрунтується на засвоєнні вироблених людством суспільних цінностей та творчому їхньому застосуванні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Академічний тлумачний словник української мови : в 11 томах. – Том 1, 1970. – С. 345. Том 2, 2011. – С. 325.
2. Адаптація дітей у 1,5,10 класах/Упоряд.Т.Червона.–К.:Шк.Світ,2008.–128 с.
3. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку : навч. посіб / І. Д. Бех. – К. : [LSEP]Академвидав. 2012. –14 с. – (Серія «Альма – матер»). [LSEP]
4. Бедлінський О. І. Проблема періодизації підліткового віку в сучасному суспільстві / О.І.Бедлінський // Практична психологія та соціальна робота.– К. 2011– No 2.–С.49–54. [LSEP]
5. Васьков Ю. В. Нетрадиційні рухливі ігри в системі фізичного виховання учнів / Ю. В. Васьков. – Х. : Ранок, 2010. – 192 с.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. – 1440 с.
7. Вікова психологія : підручник / за ред. проф. Г.С. Костюка. – К. : Рад. школа, 2006. – 268 с. [LSEP]
8. Волошина О.В. Педагогіка інновацій у вищій школі. Навчально-методичний посібник / О.В. Волошина. — Вінниця: ТОВ»Нілан-ЛТД», 2014.— 161 с.
9. Гильбух Ю.З. Темперамент й пізнавальні здібності школяра. (Психологія, діагностика, педагогіка).-К.:Інститут психології АПН України, 2003.- 214 с.
- 10.Грек О. М. До проблеми вивчення структурних компонентів візуальної креативності за допомогою методики У. Аве-Лаллемант «Зірки і хвили» / О. М. Грек // Наукові записки Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. [«Гене́за буття особистості»],

(Київ, 18-19 груд. 2006 р.) / М-во освіти і науки України, Інститут психології імені Г. С. Костюка АПН України. – К.: Міленіум, 2006. – С. 521-528.

11. Грек О. М. Діагностика та розвиток візуальної креативності в підлітковому віці / О. М. Грек // Актуальні проблеми психології: Проблеми психології обдарованості: зб. наук. праць / За ред. С. Д. Максименко та Р. О. Семенової. – Житомир: Вид-во ЖДУ імені І. Франка, 2008. – С. 81-86.
12. Грек О. М. Особливості взаємозв'язку структурних компонентів візуальної та вербальної креативності в підлітковому віці / О. М. Грек // Наука і освіта. – 2008. - № 7. – С. 58-61.
13. Дуткевич Т. В. Конфліктологія з основами психології управління: навч. посіб./ Т. В. Дуткевич – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 456 с.
14. Докторович М.О. Соціальна компетентність: співвідношення наукових категорій /Матеріали ІХ міжнародної науково-практичної конференції“Наука та освіта - 2006”. - Т. 2. Педагогічні науки. – Дніпропетровськ, 2006. – С. 81-89.
15. Життєва компетентність особистості /Сохань Л.В., Єрмаков І.Г., Несен Г.М. – К.: Богдана, 2003. -520с
16. Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації [SEP]/ Das Prinzip Verantwortung. Versuch einer Ethik für die technologische Zivilisation. – [SEP]К. : Лібра, 2001. – 400 с.
17. Класні години з психологом / укл. О. В. Скворчевська, О. С. Нуреева. – Х. : Вид. група «Основа», 2009. – 240 с. – (Сер. : «Школа класного керівника. Психологія виховання»).
18. Кравцов Ф. П. Українська Інтернет культура : соціальні мережі / Ф. П. Кравцов. – К. : Либідь, 2008. – 321 с. [SEP]

- 19.Кудашкіна О. З. Кіберсоціалізація як новий вид соціалізації у віртуальному середовищі / О. З. Кудашкіна // Соціальна педагогіка : теорія та практика. – 2011. – № 1. – С. 12 – 18.
- 20.Кузікова С. Б. Теорія і практика вікової психокорекції : навч. посіб. / С. Б. Кузікова. – Суми : ВТД «Университетская книга», 2008. – 384 с.
- 21.Крамаренко С.Г. Креативна освіта для розвитку інноваційної особистості (методики дослідження) / С.Г. Крамаренко, В.М. Кротенко, Л.Г. Тарабасова // Дніпропетровський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, кафедра педагогіки і психології. – Д.: – 2010. – 75 с.
- 22.Лучинкіна А. І. Психологічні аспекти віртуальної соціалізації / А. І. Лучинкіна // Проблеми сучасної педагогіки. – 2011. – № 14. – С. 445 – 454.
- 23.Макаренко Н. М. Самостійне вивчення курсу «Психологія обдарованої дитини» / Н. М. Макаренко. – Кривий Ріг : Видавничий дім, 2010. – 345 с.
- 24.Максименко С. Д. Розвиток психіки в онтогенезі : в 2 т. Т.1 : Теоретико-методологічні проблеми генетичної психології : монографія / Сергій Дмитрович Максименко – К. : Форум, 2002. – 319 с.
- 25.Максименко С. Д. Розвиток психіки в онтогенезі : в 2 т. Т.2 : Моделювання психологічних новоутворень : генетичний аспект : монографія / Сергій Дмитрович Максименко – К.: Форум, 2002. – 335 с.
- 26.Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості : монографія / Сергій Дмитрович Максименко – К.: Видавництво ТОВ «КММ», 2006. – 240 с.
- 27.Мащенко В. Моніторинг індивідуального розвитку особистості підлітка / В. Мащенко // Психолог. – 2003. – № 28. – С. 11 – 15.

28. Морська Л. Кіберпростір і перспектива формування особистості школяра / Л. Морська // Щомісячний науково-педагогічний журнал «Молодь і ринок» – 2010. – № 3 (62). – С. 28 – 32.
29. Нагорна А. М. Наркоманія : Адаптація молоді до праці та життя : Монографія / А. М. Нагорна, В. В. Безпалько. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2005. – 384 с.
30. Окушко Т. К. Формування соціальної ініціативності підлітків у дитячому громадському об'єднанні / Т. К. Окушко // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. – Кіровоград : Імекс – ЛТД. – 2013. – Вип. 17, кн. 2. – С. 44–52.
31. Основи практичної психології / В. Г. Панок, Т. М. Титаренко, Н. В. Чепелева [та ін.] : підручник. – К. : Либідь, 2009. – 536 с.
32. Остряньська О. А. Перспективність і наступність у реалізації змісту з основ здорового способу життя старших дошкільників та молодших школярів (на прикладі програми «Хортинг для здоров'я, наполегливості, злагоди дитини») / Остряньська О. А., Єрмоменко Е. А. // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія No 15. «Науково- педагогічні проблеми фізичної культури / Фізична культура і спорт/» : зб. наук. праць / за ред. Г. М. Арзютова. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – Випуск 13 (40) 13. – С. 88–98.
33. Пилипенко В. Д. Особистісно орієнтовані технології у школі / Пов'якель Н. І. Психологія вирішення педагогічних конфліктів / Н. І. Пов'якель. – К. : Шк. світ, 2008. – 128 с.
34. Позашкільна педагогіка: пошук і проблеми. / Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – К., 20-24 вересня 2004 р.: Тези

доповідей та виступів /Ред. кол.:С.В.Кириленко(керівник)та ін.– К.: ІСДО,2005.- 264 с.

- 35.Поліщук В. М. Вікова та педагогічна психологія (програмні основи, змістові модулі, інформаційне забезпечення) : навч.-метод. посіб. / В. М. Поліщук. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2007. – 330 с.
- 36.Поліщук С. А. Навчально-методичний посібник : методичний довідник з психодіагностики / С. А. Поліщук. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2009. – 442 с.
- 37.Психологічні основи розвитку креативності особистості в умовах педагогічної інноватики : метод. посіб. / С. Ф. Устименко, Н. М. Токарева, А. І. Воронін [та ін.]. – Кривий Ріг. : Видавничий дім, 2007. – 268 с.
- 38.Психологія суїциду : посібник / за ред. В. П. Москальця. – К.: Академвидав, 2004. – 288 с. (Сер. : Альма-матер).
- 39.Псядло Е.М. Темперамент та характер в історії медицини та психології: Навчально-довідковий посібник.-О.: Наука та техніка, 2007.-232 с.
- 40.Рибалка В. О. Психологічна профілактика суїцидальних тенденцій проблемної особистості / В. О. Рибалка. – К. : Шк. світ, 2009. – 128 с.
- 41.Рудницька О. П. Педагогіка: загальна та мистецька / О. П. Рудницька. – Тернопіль : Навчальна книга-Богдан, 2005. – 360 с.
- 42.Савчин М В. Вікова психологія : навч. посіб. / М. В. Савчин, Л. П. Василенко. – К. : Академвидав, 2005. – 360с.^[LSEP]
- 43.Сидоренко О.Ситуаційна методика навчання : теорія і практика / упор. О. Сидоренко, В. Чуба. – К. : Центр інновацій та розвитку, 2001. – 178 с

44. Сисоєва С. Основи педагогічної творчості : підручник / С. Сисоєва. – Київ : Міленіум, 2006. – 344 с.
45. Слесик К. М. Виховання лідерів / К. М. Слесик. – Х. : Вид. група «Основа», 2009. – 128 с. – (Сер. : «Управління школою». – Вип.5 (77)).
46. Словник української мови : в 11-ти томах / уклад.: Г. П. Іжакевич та ін. – Том 3. – К. : Наукова думка, 2012. – С. 583.
47. Стрілець С. Самостійна робота студентів як реалізація інноваційних процесів у системі освіти України / С. Стрілець // Трудова підготовка в сучасній школі. – 2012. – № 12. – С. 38-41.
48. Тарасюк Л. С. Креативність як феномен людського буття в культурі : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 26.00.01 / Л. С. Тарасюк ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 2011. – 16 с.
49. Твердохліб Н. В. Проблема розвитку креативності особистості у психолого-педагогічних наукових дослідженнях // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Педагогіка і психологія : зб. наук. праць. Вип. 43. / редкол. : В. І. Шахов (голова) та ін. Вінниця : ТОВ «Нілан ЛТД», 2015. С. 399–402.
50. Твердохліб Н. В. Проблема креативності особистості в наукових дослідженнях // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології : наук. журнал. Вип. №5 (69). / голов. ред. А. А. Сбруєва. Суми : Вид-во Сум ДПУ імені А. С. Макаренка, 2017. С. 175–183.
51. Теоретико-методологічні засади психологічної корекції особистості соціально дезадаптованих неповнолітніх : монографія / [Н. Ю. Максимова, І. Ф. Манілов, А. М. Грись та ін.]; за ред. Н. Ю. Максимової. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. – 258 с.
52. Тест на визначення ступеня сформованості творчих здібностей. – Режим доступу : skviravo.ucoz.ru/obdarobani/obdar_test-24.do

53. Тест на самотійність. – Режим доступу : <https://angelinakravchenko.wordpress.com/70-2/> 18
54. Тест на індивідуальність. Тест на визначення особистості. – Режим доступу : <https://www.16personalities.com/uk/bezkoshtovnyy-test-navyznachennya-osobystosti>
55. Ткаченко Л. І. Креативність і творчість: сучасний контент / Л. І. Ткаченко // Освіта та розвиток обдарованої особистості № 9-10 (28-29) /09-10/2014. – Режим доступу: www.irbisnbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?..
56. Туріщева Л. В. Настільна книга шкільного психолога : навч.-метод. посіб. для вчителя. / Л. В. Туріщева. – Х. : Вид. група «Основа» : «Тріада+», 2008. – 256 с.
57. Туріщева Л. В. 101 схема й таблиця. На допомогу шкільному психологу / Л. В. Туріщева – Х. : Вид. група «Основа», 2008. – 94 [2] с. – (Сер. : «Золота педагогічна скарбниця»).
58. Тунік Е. Діагностика особистої креативності / Е. Тунік. – Режим доступу : <https://4brain.ru/blog/диагностика-личной-креативности/>
59. Філософський енциклопедичний словник / [редкол. В. І. Шинкарук]. – К. : Абрис, ^[1]_{SEP}2002. – 742 с.
60. Фрицюк В. А. Проблема креативності у педагогічних дослідженнях / В. А. Фрицюк // Педагогічна думка. – Львів, 2009. – № 1. – С. 32-38.
61. Фурман А.В. Психодіагностика особистісної адаптованості. — Тернопіль: Економічна думка, 2000. — 198 с.
62. Фурман А.В. Теорія і практика розвивального підручника. — Тернопіль: Економічна думка, 2004. — 288 с.
63. Фурман А.В. Сутність гри як учинення. — Тернопіль: економічна думка, 2014. — 110 с. (у співавт. із С. Шандруком).

64. Хрестоматія з історії педагогіки в Україні : навч. посібник / упорядник І. Г. Улюкаєва ; за заг. ред. І. Г. Улюкаєвої. – 2-е вид., доп. – Донецьк : ТОВ «Юго- Восток, Лтд», 2008. – 213 с.
65. Хупавцева Н. Проблема креативності особистості та механізми її прояву [Електронний ресурс] / Н. Хупавцева. – Режим доступу: <http://social-science.com.ua/article/1128>
66. Чепига М. П. Плекаймо інтелектуальну еліту : навчальний посібник / М. П. Чепига. – Львів : Тріада плюс, 2007. – 536 с. [LSEP]
67. Широкоградюк Л. Лихослів'я у шкільному середовищі : профілактика і корекція / Л. Широкоградюк. – К. : Шк. світ, 2009. – 128 с. – (Сер. : Бібліотека «Шкільного світу»).
68. Яценко Т. С. Теорія і практика групової психокорекції : Активне соціально-психологічне навчання : навч. посіб. / Т. С. Яценко. – К.: Вища школа, 2004. – 679 с.
69. Якубова Л.А. Сутність, структура, критерії та показники сформованості творчих здібностей у підлітків / Л. А. Якубова // Науковий вісник Чернівецького університету : Збірник наукових праць. Вип. 331. Педагогіка та психологія. - Чернівці: Рута, 2007. - С. 194-209

ДОДАТКИ

Додаток 1

Карта індивідуальних досягнень вихованця

Ф. І. О. вихованця (педагога) _____

Відділ _____ Напрямок
діяльності _____ Рік занять

№ п/п Товари Компоненти Результати

1 Олімпіади Міські, регіональні, українські, міжнародні 1, 2, 3 місце

2 Науково-практичні конференції Назви та рівень конференцій (міські, регіональні) Диплом 1, 2, 3 ступеня

3 Дослідницькі, творчі, проектні роботи (тема) Рівень вистави (міський, регіональний) Диплом 1, 2, 3 ступеня

4 Участь у роботі навчальних семінарів, курсів, конференцій, різних таборів Рівень семінарів, курсів, таборів (міський, регіональний) Програми курсів, таборів, семінарів, щоденники практик, форма участі

5 Висновок, відгуки, рецензії про дослідницьку, творчу роботу П.І.Б., посада автора документа

Оцінка (позитивна, негативна)

6 Рекомендаційні листи Ким видано (особа, установа) Кому адресовано

7 Висновки про інші види робіт П.І.Б., посада автора документа Оцінка (позитивна, негативна)

8 Інші сертифікати Заходи, конкурси, курси, навчальні семінари тощо. Дипломи, сертифікати.

Додаток 2

Методика «Як керувати своїми емоціями»

□ Повністю позбутися емоцій і нерозумно, і неможливо. Немає емоцій поганих чи добрих. На думку Жан-Жака Руссо, «всі пристрасті хороші, коли ми володіємо ними, і всі погані, коли ми їм підкоряємось».

- Д. Свіфт сказав: "Віддаватися гніву - часто все одно, що мститися самому собі за провину іншого". Можна зробити ці слова своїм девізом, і це дозволить стати набагато врівноваженою та оптимістичнішою.

□ Необхідна умова радісного настрою □ добрі взаємини з оточуючими людьми. І навпаки: радісне сприйняття життя – запорука симпатії та прихильності до вас інших. Дайте собі установку на добре і шанобливе ставлення до людей.

□ Не намагайтеся просто придушити у собі емоції. Пригнічені почуття все одно вилюються назовні тим чи іншим способом або можуть стати причиною захворювання. Краще відіграйте емоції зовні, але без шкоди для оточуючих.

□ Якщо у вас виникло роздратування, не боріться з ним, а спробуйте відокремити його від себе. Поспостерігайте за його протіканням, знайдіть і проаналізуйте причину його появи, і ви зрозумієте, наскільки ця причина дрібна і несерйозна. Все це сприяє згасанню негативних емоцій.

□ У відносинах з близькими людьми часто буває потрібно відверто сказати про свої почуття, що виникли в тій чи іншій ситуації.

Додаток 3

Вправа «Уміння слухати»

Ціль: усвідомити, чи вміють учасники слухати один одного; зрозуміти, що допомагає, а що заважає цьому процесу. Час проведення вправи □ 15 хвилин. Вправа проводиться у групі 6-20 осіб.

Процедура проведення: учасники поділяються на пари. У кожній парі учасники повинні за 5 хвилин розповісти іншому про себе на задану тренером тему (звідки родом, про свою родину, про своє хобі, про останній переглянутий фільм, про останню прочитану книгу тощо). Про це завдання не йдеться заздалегідь. Ведучий об'єднує пари в четвірки і просить кожного учасника розповісти про те,

що він дізнався про партнера, іншу пару. При цьому партнер мовчить і не виправляє те, що про нього говорять.

Додаток 4

Вправа «Дар переконання»

Мета: розвиток та закріплення навичок переконання у процесі комунікації, надання допомоги підліткам у розумінні того, що таке переконлива мова, розвиток навичок переконливої мови.

Процедура проведення: запрошуються два учасники. Кожному з них педагог дає сірникову коробку, в одному з яких лежить кольоровий папірець. Після того, як обидва учасники з'ясували, у кого з них у коробці лежить папірець – кожен починає доводити присутнім те, що саме у нього в коробці лежить папірець. Завдання решти учасників групи вирішити шляхом консенсусу, у кого саме лежить у коробці папірець. Під час обговорення цієї вправи важливо проаналізувати ті випадки, коли група помилялася – які вербальні та невербальні компоненти змусили її повірити у брехню.

